

Tárgyi magyarázatok

„Transilvaniae civitas primaria”*

- ¹ EOE I. 37–39 és 93–94.
- ² KvOkl II. 76–77, 166–167 és 168–169. Vö. Jakab 1870 II. 288–289. – Makkai László: *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron*. Kolozsvári Szemle 1943/2, 89. és köv.
- ³ Jakab 1870 II. 288.
- ⁴ ETA I. 54.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Uo.
- ⁷ KvOkl II. 176–177.
- ⁸ Jakab 1870 II. 374.
- ⁹ EOE IV. 410–411.
- ¹⁰ SzOkl IV. 150–154. – Mika Sándor: *Weiss Mihály*. (Magyar történeti életrajzok) Bp 1893. 58.
- ¹¹ EOE V. 124.
- ¹² Kötetünk II. forrása.
- ¹³ Jakab 1870 II. 487–488.
- ¹⁴ Gromo, Giovanandrea: *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano et di tutte le cose notabili d'esso regno (Sec. XVI)*. Közli Decei, Aurel = Apulum II. (1943–1945). 41.
- ¹⁵ Szász Ferenc. *Szamosközy adatai az erdélyi városokról*. EM 1909. 174.
- ¹⁶ KvOkl I. 31. és köv. – Makkai, i.m. 93–100. – Nagler, Thomas: *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*. B 1979. 40.
- ¹⁷ Szabó Károly: *A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból*. TTár 1882. 525–541. és 729–745. – Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Kv 1946. 9. – Niedermairer, Paul: *Geneza centrului istoric clujean in lumina planimetriei sale*. AMN 1979/16, 201–213.
- ¹⁸ Az Óvár és az újonnan bekerített terület együttes nagyságát Jakab Elek 91 hold 988 négyszögölben adja meg. Jakab 1870 I. 67. A XV. században elkezdett városfalak kerülete mintegy 2800 m; az általuk befogott terület pedig 50 ha-ra tehető. Az adatokért Starmüller Gézának tartozunk köszönettel.
- ¹⁹ B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*. B 1973. 12. és köv.
- ²⁰ Szabó T. A., i.m. 9.
- ²¹ KvLvt Számadások 32/XXV.
- ²² Jakó Zsigmond: *Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron*. KLEkv 366. 14. jegyz.
- ²³ Jakab 1870 II. 709–714.
- ²⁴ Balogh Jolán: *Kolozsvár műemlékei*. Bp 1935. 23–24.

* A számokkal nem jelölt idézeteket kötetünk forrásaiból vettük át.

²⁵ Balogh, *i.m.* 20. és köv. – A reneszánsz kolozsvári elterjedésére és hatására 1. Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance.* Kv 1943. – Sebestyén, Gh. – Sebestyén, V.: *Architectura renașterii în Transilvania.* B 1963 – Murádin Jenő: *A reneszánsz építészet kolozsvári emlékei.* Korunk 1965. 1436–1442. – B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben.* B 1970. – Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragóműhelyek XVI. század.* Bp 1985.

²⁶ Jakab 1870 II. 700–703.

²⁷ A reneszánsz lakáskultúrával kapcsolatosan 1. Jakó, *i.m.*

²⁸ Jakó, *i.m.* 384.

²⁹ Jakó, *i.m.* 388.

³⁰ A felsorolt térképeket 1. Szabó T. A., *i.m.* (melléklet)

³¹ Kötetünk IV. forrása.

³² Kötetünk III. forrása.

³³ Makkai, *i.m.* 203–206.

³⁴ Kötetünk I. forrása.

³⁵ Jakab 1870 II. 699–700.

³⁶ Makkai László: *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen.* Bp 1952. 177.

³⁷ A korszak kolozsvári oktatásügyével kapcsolatosan 1. Török István: *A kolozsvári ref. kollégium története.* I. Kv 1905. – Veress Endre: *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.* EM 1906. – Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900).* I–II. Kv 1935. – Jakó Zsigmond: *Négy évszázad a művelődés szolgálatában.* Korunk 1979/7–8,

³⁸ KvOkl II. 288–289.

³⁹ Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor és a kassai pap.* Bp 1880. 10.

⁴⁰ A XVI–XVII. századi kolozsvári könyvnyomtatással kapcsolatosan 1. Tóth Kálmán: *Könyvnyomtató Makai Nyirő János deák.* KLEkv 587–606. – Heltai Gáspár *válogatott munkái.* (Kiad. Székely Erzsébet) B 1957. 5–65. – Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség.* B 1976. 290–293. – *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége.* (Kiad. Jakó Zsigmond) B 1974.

⁴¹ Heltai, *i.m.* 20.

⁴² *Erdélyi féniks ...* 76.

⁴³ Balogh Jolán: *Kolozsvár műemlékei.* Bp 1935. 30–32 – Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok.* II. 45–53. A bevezető e fejezetével kapcsolatosan 1. még *Kincses Kolozsvár* (Kiad. Bálint István János. I–II. Bp 1987) megfelelő részeit, valamint Péter Katalin: *Kolozsvár a magyar műveltségben. = Ötszáz éves a kolozsvári Farkas utcai templom.* Bp 1986. 35–54.

⁴⁴ A XVII. századi, erdélyi emlékirat-irodalommal kapcsolatosan, 1. Fabritius, Karl: *Die schässburger Chronisten der siebenzehnten Jahrhunderts.* VII–LXXXII. Fontes Rerum Austriacarum Scr. IV. Wien. 1864. – *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó* (Chroniken und Tagebücher). IV–V. Brassó 1903, 1909. – Kemény Katalin: *Erdélyi emlékirók.* EM 1932, 180–204 és 247–271. – Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyar-*

országi történetírás történetéből. Bp 1975. – Tarnóc Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp 1978. Veress Dániel: *Önéletírás, emlékirat négy évszázad hazai magyar irodalmában. = A bölcsőhely parancsai*. B 1978. 204–262.

⁴⁵ Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. (Kiad. Koczianý László) B 1972. 17.

⁴⁶ ETA I. 154 és köv. – Szigeti József: *Mű és kora*. B 1970. 274–323.

⁴⁷ Veress, *i.m.* 233.

⁴⁸ Kötetünk I/1 forrása.

⁴⁹ Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Bp 1977. 341–342.

⁵⁰ Szamosközy, *i.m.* 340–341.

⁵¹ Kötetünk 1/2 forrása.

⁵² Kötetünk 1/3 forrása.

⁵³ Kötetünk II. forrása.

⁵⁴ Vö. Szabó T. Attila: *Iff. Heltai Gáspár élete és helyesírása ismeretéhez*. Irodalomtörténeti dolgozatok, Szeged 1972/65.

⁵⁵ Kötetünk III. forrása.

⁵⁶ Adattár III. 479.

⁵⁷ Kötetünk IV. forrása.

⁵⁸ Kevésbé ismert, hogy Linczigh helytállása egy ma már teljesen elfeledett színművet ihletett. Pergő Celesztin *Linczigh János kolozsvári királybíró vagy Két nap egy századból* című négyfelvonásos történelmi drámáját 1845-ben mutatták be Kolozsváron. (Vö. Múlt és jelen 1845/11, 65–66.) Linczigh bátor magatartásának szélesebb körű népszerűsítésére a közelmúltban Bajor Andor vállalkozott (1. *Barangolás meseországban*. B 1980. 191–194.). A *Kolozsvár kincsei* című feldolgozása alapján diafilm is készült a kisdíjak számára.

⁵⁹ Kötetünk V. forrása.

⁶⁰ Kötetünk VI. forrása.

⁶¹ Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. B 1979. 61. – G. Henk van de Graaf: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században (1690–1795)*. H.n. 1979. 10.

⁶² Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. (Kiad. Nagy Géza) B 1977. 144–145.

⁶³ Vö. Spielmann József: *A közjó szolgálatában*. B 1976. 164–165 és 335.

⁶⁴ Vö. *Rákóczi Tükör (Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról)*. I. Bp 1973.

⁶⁵ Pápai, *i.m.* 566–567. – Tóth István: *Múzsáik fellegvára*. B 1977. 211.

⁶⁶ Kötetünk VII. forrása.

⁶⁷ Idézi Szij Rezső: *Misztótfalusi Kis Miklós*. Bp. 1943. 81.

⁶⁸ Kötetünk VII. forrása.

⁶⁹ Kötetünk VIII. forrása.

⁷⁰ Vö. *Erdély öröksége*. VII. Bp é.n. 288–289.

- ⁷¹ MHHSr XXXV. 1–468.
⁷² MHHSr XXXV. 372.
⁷³ MHHSr XXXV. 445.

I Feljegyzések, tanúvallomások a század eleji eseményekről

1

Az itt közölt napi feljegyzéseket Kemény József másolta le a Hevenesi-gyűjtemény egykori TT-kötetének 165. lapjáról. E kötettel kapcsolatban írja Veress Endre 1906-ban (EM 1906. 377.), hogy az már nem fellelhető. Kemény két helyen is megőrizte gyűjteményében a becses forrást, mégpedig a ColMinMsHist tom. XII/A, VII. 155–160. és tom. XXV. 10. 1–4. lapjain. E másolatok a Kemény gyűjteményével együtt ma az AkKvt-ban találhatóak.

Crăciun, Ioachim–Ilieș, Aurora: *Repertoriul manuscriselor de cronici literare sec. XV–XVIII. privind istoria României* (B 1963) c. kiadványának 232. lapján olvasható állítás, amely szerint a szöveg kiadatlan, elnézésnek tulajdonítható. A néha egyes kifejezésekben eltérő, illetve helytel-közzel bővebb változatot l. *Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608.* (Szilágyi Sándor kiad.) MHHSr XXX. Bp 1880. 180–182. Vö. Szamosközy István: *Erdély története* (1598–1599, 1603). 2. kiad. Bp 1977. 331–336.

Kemény József úgy véli, hogy a feljegyzések valamelyik kolozsvári jezsuitának tulajdoníthatók, aki a leírt eseményekről közvetlenül szerezhetett tudomást. E vélekedés nem elvetendő, de sajnos nem segít a szerző kilétének megállapításában.

¹ Az eredetileg latinul írt naplószerű történeti feljegyzések Kemény-féle másolatát az alábbiakban adjuk. A másolás folyamán becsúszott néhány nyilvánvaló elírást []-ben helyesbítünk.

Diarium obsidionis Claudiopolitanae per Moysen Zekel pertentatae anno 1603 a 21 Aprilis usque 9 Junii

1603 die 21 Aprilis. Certus rumor pervenit Claudiopolim de adventu Moysis Zekel. Eodem die Georgius Basta se in Zamosujwar confert. Per quinque septimanas continue excubiae Claudiopoli.

Die 24 Maii. Basta ex Zamosujwar summo diluculo cum 40 circiter equitibus praetorianis Claudiopolim venit, eodemque die circa horam 10 meridianam exivit Zathmarinum profecturus.

Die 25 Maii. Hostis Tartarus al Claudiopolim, et suburbia omnia diripit.

Die 1 Junii. Obsedit Moyses Zekel civitatem Claudiopolim;

cum autem diu plurimas misisset literas et videret se nihil efficere posse, suburbia et praedia omnia extra moenia incendit, tribusque diebus omnia foris arserunt. Hinc continue seditiones et tumultus vulgi.

Die 5 Junii. Induciae ad instantiam plebis, legatorum missio.

Die 6 Junii. Oblata ab hoste pax acceptatur.

Die 7 Junii. Horrenda tempestas Claudiopoli, sed absque imbre, ventorum procella prodigiosa. Eodem die dux Germanorum mortuus et sequenti die sepultus, ac postea altero die dedita civitas.

Die 9 Junii. Plebs irruit in jesuitas, et omnibus rebus contractis ipsos usque ad portas plateae ... deduxerunt [emiseruntque] in xenodochium, inde a Stephano Toldi deducti in castra ad Zenthmiklos posita Moysis Zekel.

Fames in civitate magna, et Moyses non cessat minari verbis, nisi se dederet. Itaque circa circum omnia incendio absumit, civitatenses toto triduo excubias agunt domibus invigilando, ne incendantur. Minabatur Moyses se habere in paratis 1000 tela ignita, quae in civitatem exurendam mittere destinasset per eius rei praefectum peritum Tartarum.

Iam inedia et pestis in civitate grassabantur. Unde cum et inedia, et pestis, et populi tumultus cogeret, deliberatum est ut civitas dederetur, plus inde caesari inesse utilitatis, quam si ad interpeccionem delerentur. Itaque 9 Junii Germani milites pacifice dimittuntur.

Eodem die cum milites caesarei una cum plebe honeste dimitterentur, adiunctis eisdem ex civibus certis viae comitibus, praesente ipso Moyse eum aliqua parte sui exercitus, qui dum traetaret cum capitaneo militum Germanorum, nescitur an proprio motu ductus ad praedam, vei ante – ut communi fertur fama – a basa adortus et persvasus, misit certos suos nuncios clam ad praemissam plebem, cuius etiam pars ex profugis colonis constabat, antequam illa plebs portam civitatis ingrederetur, svadendo et animando ut ad nutum et voluntatem ipsius Moysis et quorundam suorum asseclarum, praedae inhiantium, jesuitae per ipsam plebem civitate eiicerentur et eorum aedificia destruerentur. Et patres ipsi quorundam civium opera in tumultu conservati sunt.

Plebs itaque [promiscua] mox urbem ingressa in foro conglobata est, ac repente ingenti vociferatione, celerique cursu versus collegium invitis iudicibus et senatu, universisque centum-patribus contendit; cuius periculi tumultum senatores animadvertentes, repellere conati sunt, sed frustra, populus enim [commixtus] erat asseclis Moysis Zekel, qui tunc ob comneatum emendum civitatem ingressi erant. Bona tamen quaedam collecta sunt, quaedam Moyses abstulit, quaedam patribus postea restituta sunt.

² A marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc azt írja *Memorialéjában*, hogy „Bogáti János viteté őket [ti. a jezsuitákat] a maga szállására a táborba, s azután Görgény várába, és míg a dolog másképpen fordula, ott tartá őket.” ETA I. 79.

A kolozsvári jezsuiták egykorú feljegyzései alapján Bzenszky Rudolf rendtag 1710-ben beszámolót készített Hevenesi Gábornak, a rend bécsi kollégiuma rektorának tájékoztatására. A levél formájú beszámoló a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött *Hevenesi-gyűjteményben* (XVI. köt. 49–52.) maradt fenn.

A beszámoló szövege megtalálható Kemény József kézirat-gyűjteményében is: ColMinMsHist tom. XII A, VII. 160–161. Vö. *A hazai osztályharcok irodalma 1525–1660.* (Geréb László kiad.) Bp 1955. 239–248.; Szamosközy István: *Erdély története* (1598–1599, 1603). 2. kiad. Bp 1977. 337–346.

A Bzenszky beszámolójában leírtakat mindenben alátámasztja a szemtanú Giovanni Argenti erdélyi helyettes tartományfőnök Krakkóban, 1603. aug. 15-én kelt olasz nyelvű jelentése, amelyet Claudio Aquavivának, a rend főnökének küldött. A jelentés magyar nyelvű feldolgozását l. Veress Endre: *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.* EM 1906. 257–263.; az olasz szöveget pedig 379–386.

¹ A latin nyelvű tájékoztató jelentés minket érdeklő részét a következőkben adjuk:

Anno 1603 quando Szekel Moyses unitarius, Turcis, Tartarisque confederatus (Sigismundo Bathori principe se in Bohemiam, recipiente) Transylvaniae sibi principatum arrogavit et generali caesareo Georgio Basta se hostiliter opposuit. Quamprimum enim Alba Julia occupata, etiam Claudiopoli caesareum praesidium violenter egredi coegit Szekel Moyses, illico unitariis ius fecit jesuitas expellendi. Nec feriabatur unitariorum superintendens Matthaeus Toroczko cum Paulo Tonsorio, aliisque ministellis et scholarum rectoribus, duces enim semet praebuit, habita prius publica in foro ad concitandam plebem adhortatione quam protinus concurrentem, et mox arrais, lapidibus, sudibus, securibus, variisque instrumentis instructam, atque vociferantem ipse festinus praeivit ad collegium S.J. idque despoliari, pessumdari ac dirui fecit 9 Junii anno 1603. Templum etiam quasi idololatricum aggressa unitaria plebs post congesta in matrem dei et sanctos convitia, statuas in templo truncavit et sacra omnia profanavit. Ipsas tandem consecratas hostias, ne quid impietati reliquum esset, violato tabernaculo in terram effudit ac pedibus conculcavit, obtrivitque. Sacrilegam plebem obiurgans sacrista (Emmanuel Neri, et Niger dictus) S.J. religiosus, pugnis, fustibus, calcibus percussus, sclopo traiectus, impactaque tandem securi est interemptus. Reliqui vero de S.J. sani et infirmi e civitate eiecti sunt, ut in pericula Turcarum, Tartarorumque, qui foris, utpote Szekel Moysi confoederati, castra metabantur, devenirent.

Post haec Georgius Basta Szekel Moysem persecutus est usque Brassoviam, ubi cum Turcis, Tartarisque iunctum, astu Radulohis Valachiae vaivodae noctu obruit et occidit 23 Julii eodem anno 1603, quo ipso anno 13 Octobris Societatem reduxit Basta

Claudiopolim eique extradidit unitariorum (qui collegium S.J. spoliatum diruerunt ac templum profanaverunt) ecclesiam S. Michaelis parochialem cum domo plebani. (Videatur Istuanffius [...] ad a. 1603 pag. 520; Ortelius Redivivus pag. 346, scribit germanice). Jesuitas die quo reducebantur (13 Octobris) binos et binos a senatoria persona detecto capite per Claudiopolitanam civitatem ductos fuisse usque ad locum tunc desolati templi, atque collegii, in quo seditionis duces patibulis per ordinem appensi conspiciebantur, datumque esse Societati Jesu ex mandato caesareae maiestatis templum [parochiale] pro administratione divinarum. In hoc templo deinceps tum hungaricae, tum germanicae conciones habebantur, tantaque charitate p[ater] Maiorius loci rector S.J. subveniebat universis, ut communis patriae parens nuncuparetur. Idem rector cum pro multis de plebe unitaria intercessisset, qui collegio pessumdato, expilatoque, ac profanato templo, religiosos S.J., pessime tractarunt, occisori Emmanuelis Neri S.J. vitam etiam exoravit etc. etc.

Possedit abinde Claudiopolitanam hanc ecclesiam cum plebania Societas ultra semiquartum annum, donec nempe recepta in Transylvania triplex haeresis: calviniana, unitaria et lutherana per Sigismundum Rákóczi calvinianum principem exequeretur proseriptionem S.J. (quam primus calvinianus princeps Stephanus Bocskai morte praeventus exequi non potuit) contra publicam totius status catholici in Claudiopolitanis comitiis (ubi haec acta sunt 26 Junii a. 1607) protestationem.

² Hibás dátum; a sorsdöntő csatát július 17-én vívták. Vö. *Szamosközy István történeti maradványai 1542–1608.* (Szilágyi Sándor kiad.) MHHScr XXX. Bp 1880. 193–194.

3

A középkori város életvitelét több szempontból is híven tükröző Törvénykezési jegyzőkönyvek szövege kiadatlan. E nagy értékű források őrzőhelye a KvLvt. Az általunk használt forrás jelzete: Törv. jegyk. VII/1.

Mivel a tanúvallomás tárgyát és a vallomásnál szereplők nevét latinul rögzítették, jegyzetben mindenütt közöljük a latin szöveget Ennek általunk készített magyar fordítását () zárójelk között adjuk.

¹ 1606 die 13 mensis Novembris. Testimonia pro Stephano Zechi, Gregorio Bornemizza, Toma Masas, Andrea Zabo alias Zaribus contra Emericum Gellyén inctum; recepta coram domino Stephano Radnóthi, Georgio Gazner et iurato notario.

² Eodem die, ibidem, idem fatens coram eisdem etiam pro incto fassus est modo infrascripto.

³ 1606 die 13 Novembris. Pro praefatis captivis ut actores, contra eundem inctum et coram eisdem praenominatis.

⁴ Eodem die, pro eodem incto, contra praenominatos actores et captivos, coram eisdem, praemissi Bartholomeus Eötwes et Michael Globicz fassi sunt.

⁵ 1606 die 15 Novembris coram dominis Stephano Radnóthi, Georgio Gazner et iurato notario Petrus Litteratus Zeöleösi fide sua mediante infra scriptam suam fassionem in scriptis exhibuit, quam viva etiam sua voce confirmavit pro Stephano Zechi, Gregorio Bari et aliis actoribus contra Emericum Gellyén.

⁶ A következő nyolc szót más kéz toldotta be.

⁷ 1606 die 15 Novembris. Testimonia pro Stephano Zechi, Gregorio Bornemizza et aliis actoribus contra Emericum Gellyén veluti in causam attractum; recepta coram Stephano Radnóthi, Georgio Gazner et notario.

⁸ Eodem die, coram eisdem, pro domino Emerico Gellyén incto contra Stephanum Zechi, Gregorium Bornemizza et alios actores recepta.

⁹ Eodem pro Stephano Zechi et caeteris actoribus contra Emericum [!] Gellyén recepta testimonia coram eisdem.

¹⁰ 1606 die 17 Novembris. Testimonia pro Emerico Gellyén ut incto contra Stephanum Zechi et alios actores, recepta per dominos Stephanum Radnóthi, Georgium Gazner et notarium [következik néhány hevenyészve írt szó].

¹¹ Az egész mondat a lap szélére van írva.

¹² A latinul írt szöveg: Anno domini 1603 circa festum beati Michaelis archangeli.

¹³ E bekezdés szövege ki van húzva.

¹⁴ Latinul: Eodem die actores protestantur super eo.

¹⁵ A latin szöveg így hangzik: Eodem die iidem actores protestantur, similiter etiam contra hos duos testes contradixerunt.

¹⁶ 1606 die 17 Novembris. Testimonia pro Stephano Zechi caeterisque actoribus contra Emericum Gellyén, recepta coram dominis Stephano Radnóthi et Georgio Gazner ac notario.

¹⁷ hoc addit

¹⁸ 1606 die 22 Novembris. Pro iidem actoribus testimonia recepta sunt coram iidem praefatis senatoribus et notario per secundarium exmissionem contra praenotatum Emericum Gellyén, hoc modo.

¹⁹ Eodem die pro incto idem Pitter Luchi fassus est.

²⁰ Eodem die pro actoribus coram iidem recepta.

²¹ Eodem die pro incto Petrus Lank [!] coram iidem fassus est.

²² Eodem die pro actoribus contra Emericum Gellyén testimonia.

²³ Omne regnum in se divisum desolabitur.

²⁴ Eodem die pro incto etiam idem Valentinus Veres fassus est.

²⁵ 1608 die 21 Aprilis. Testimonia pro Stephano Zechi et aliis actoribus contra Emericum Gellyén inctum, ex tertia exmissione, recepta coram Stephano Radnóthi, Georgio Gazner et notario.

²⁶ 1608 die 23 Aprilis. Testimonia pro Emerico Gellyén, re-

cepta contra Stephanum Zechi, Gregorium Bornemizza et alios complices ut actores, coram Stephano Radnóthi, Georgio Gazner et notario, recepta per tertiarium exmissionem.

²⁷ 1608 die 9 Maii. Testimonia pro Emerico Gellyén incto, contra actores, recepta per eosdem.

²⁸ 1608 die 9 Maii. Petrus Filstich coram dominis Stephano Radnóthi, Georgio Gazner et notario deposito prius firmissimo iuramento exhibuit hanc fassionem.

²⁹ A latinul írt mondat így hangzik: Petrus Filstich de Colosuar, illustrissimi principis Transilvaniae auri camere praefectus, hoc modo fassus est.

³⁰ Más egykorú forrás is tud arról, hogy Basta a hajdúknak zsákmányul ígérte a várost. Jakab 1870 II. 385.

II

Részletek az ifjú Hetiai Gáspár szerkesztette Közgyűlési jegyzőkönyvekből

A Közgyűlési jegyzőkönyvek az ún. százemberek, vagyis a városi lakosság képviselőinek, a nagy tanácsnak határozatait, illetve a bíróhoz és 12 tagból álló kisebb tanácsához benyújtott javaslatait tartalmazzák. A mindennapok gondját-baját elénk táró iratok, amelyeknek kiadatlan szövege részletes feldolgozásra vár, a KvLvt-ban található. Mi a II/1 [1605–1670] kötetből merítettük anyagunkat.

¹ A keltezés után *következetesen* ilyenszerű latinul írt bejegyzések olvashatók: Domini Centumpatres congregati deliberarunt modo infra notato (Az összegyűlt százemberek az alábbi módon határoztak), vagy Domini Centumpatres rite solenniter convocati, his tractatis deliberarunt (A szokásoknak megfelelően, ünnepélyesen összehívott százférfiak az alábbiakat megtárgyalva határoztak). Ezeket mi elhagytuk.

² A városi jegyző tisztét 1598–1610 között Michael Literatus Coloswary viselte. L. Törv. jegyk. I. 2. és Közgy. jegyk. II/2. 73. Vö. Szabó T. Attila: *Ifj. Heltai Gáspár élete és helyesírása ismertetéhez*. Irodalomtörténeti dolgozatok 65, Szeged 1972. 16. 3. jegyz.

³ Az idézett szöveget, valamint a Közgy. jegyk. más részeit is bizonyos szabadossággal közli Jakab Elek *Kolozsvár története* II. kötetében, 481–482. passim.

⁴ Következik Forgách Zsigmond 1611. júl. 22-én „castris ad civitatem Coloswar positis” kelt magyar nyelvű, valamint Thurzó György már korábban, 1611. júl. 14-én Kassáról kelt latin nyelvű levele, amelyben a város feladását kéri. (106. és köv. 1.)

⁵ Magyarul: erős esküvel kötelezve magát a tisztség hűségviselésére.

⁶ A százemberek 1618. évi névjegyzékében szerepel Caspar Helthi is (247.). Neve mellé egy kéz feljegyezte: „10 Octobris orba-

tus lumine, senio confectus obiit” (szeme világát elveszítve, öregség miatt erőtlennül október 10-én elhunyt).

A tisztségétől 1617-ben megválni kényszerült Heltai Gáspár helyébe megválasztott Politoris István nem tudott a város vezetőségével összhangban dolgozni, s ezért 1622. júl. 18-án „...egyenlő egy akaratból választották, voks szerint, az tiszteletes iffiat, Conradus István deákat, hazánknak kedves fiát az kolozsvári nótáriusságnak tisztire...” (Közgy. jegyk. II/l. 361.) Huszonöt évvel később, 1647. febr. utolsó napján szintén a Közgy. jegyk.-be jegyezték fel, hogy Conradus István, a város, „hütös nótáriusa” meghalt, s helyébe „ex communi consensu az nótáriusságnak tisztire választottuk Árkossi Máté deák uramat”. (Közgy. jegyk. H/2. 7–8.) Az említett jegyzőkönyv megőrizte a tisztségébe lépő nótárius hivatali esküjének szövegét is, amelyből jól körvonalazódik – szinte egy századra visszamenőleg – a város mindenkori jegyzőjének feladatköre: „Én Árkossi Máté deák esküszöm az élő Istennek, mennynek, földnek teremőjének, az mű Urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges szent atyjának, hogy ez nótáriusságnak tisztiben, melyre most az várostól vagyok választva, az felséges Istennek szent nevének előmenetelére, o[]talmára mindenek felett az én tehetségem szerint igyekezem. Az országnak fejedelmének, azután az városnak mint hazámnak hűséggel akarok lenni. Ez városi községet minden törvény kívül való bántóktól az én erőm szerint o[]talmazni igyekezem és hűséggel akarok hivatalomban szolgálni. A tanácsnak titkát kívül nem hordozom. A törvénynek szolgáltatásában pedig személyválogatás nélkül minden igazat írok és magyarázok tehetségem szerint. És mikor az törvényben megkérdenek, az én ítéletem és tehetségem szerint igazat ítélek. És hogy ez városnak lakosít, minden rendeket, becsületben tartok. És kinek-kinek igazságát, törvényit naponként haladék nélkül ki igyekezem adni. És hogyha ez mostani itt való vocatióm nem fogna tetszeni és avval benecontentus nem lehetnék, ha szintén innet kibontokoznám, ezen mostani hütöm kötelessége alatt sohult semmi üdőben ez városnak titkait senkinek ki nem jelentem, sem mondom. És esztendőnként tisztemtől, mint egyéb tisztviselők is, búcsúzó és resignálom. Az előmbe adatott instructiót minden rendiben megtartom és az szerint procedálok. Isten engemet úgy segéljen. Amen.” (Közgy. jegyk. H/2. 8–9. Vö. Jakab 1870 II. 198. 1. jegyz.)

III

Segesvári Bálint történeti feljegyzései

Segesvári Bálint feljegyzéseinek eredeti példánya mind a mai napig nem került elő. A szöveget mi is, éppen úgy, mint Jakab Elek 1862-ben, *Kérisi Tózsér János* előbb bágyoni, majd torockó-szentgyörgyi unitárius pap XVIII. században összeállított *Történeti adatgyűjteménye* alapján közöljük. E vegyes jellegű gyűjtemény 24 – részben kéziratos, részben nyomtatásban megjelent –

művet őrzött meg. Ezek közül a 17. tartalmazza Segesvári történeti feljegyzéseit (201–240.), amelyeknek élén Kénosi kézírásával az alábbi megjegyzés olvasható: „Ex ms. Valentini Segesvári civis Claudiopolitani sunt haec scripta” (Az alábbiak Segesvári Bálint kolozsvári polgár kéziratából vannak lejegyezve).

Nem lehet eldönteni, hogy a szöveget közvetlenül az eredetiből vagy esetleg egykorú másolat alapján írták le. Bizonyos azonban, hogy a leírtakat ellenőrizték, mert több helyen a Kénosi kezétől és más kéztől is származó javítások és beírások láthatók.

Kénosi *Történeti adatgyűjteményét* jelenleg a volt Unitárius Kollégium Könyvtárának kéziratái között az AkKvt őrzi: MsU 1105. sz.

Kiadás:

Segesvári Bálint krónikája 1606–1654. (Jakab Elek kiad.) ETA IV. (1862) 157–218.

Az 1613–1629 közti eseményeket közli: *Bethlen Gábor krónikásai*, (összeállította, bevezette és jegyzetekkel ellátta Makkai László) Bp 1980. 197–208.

¹ Mátyás királynak az Óvárban levő szülőházától délkeletre emelkedő saroképületben, az egykori Eppel házban, amelyet a múlt században „szarvas ház”-nak is hívtak, született 1557-ben Bocskai István erdélyi fejedelem. Az 1606-ban készített feliratos köveket, amelyek az apának, Bocskai Györgynek kolozsvári fogását és fiának, Istvánnak itteni születését örökítik meg, 1817 körül idősebb Teleki József megújította és mai helyükre (a kaputól balra húzódó folyosófalba) berakatta. Vö. Sándor Imre: *Kolozsvár czímeres emlékei*. Kv. 1920. 35–39.

² A kézirat másolat szélén későbbi írással a következő bejegyzés olvasható: „Et anno 1603 expulserat Moses Székely, sed Basta reduxit.” Más kézzel: „Scribunt jesuitae in calendario: Emmanuel Niger jesuita fuisse interfectus 9 Junii.” (1603-ban Székely Mózes kiúzta, de Basta visszahozta őket.) (A jezsuiták feljegyezték kalendáriumukba, hogy Emmanuel Niger jezsuitát június 9-én ölték meg.)

³ A nov. 11-én megkötött zsitvatoroki békére történik utalás.

⁴ Téves adat. Bocskai dec. 29-én hajnali 5 órakor halt meg. ETA I. 314. Vö. Benda Kálmán: *Bocskai István 1557–1606*. Bp. é.n. 226. Káthay ártatlanságával kapcsolatban 1. Nagy László: *Káthay Mihály a magyar történelemben (Egy rég volt politikai gyilkosság)*. Valóság 1976/9, 93–108.

⁵ Rákóczi Zsigmondot már az 1605 szeptemberében Medgyesen tartott országgyűlésen Bocskai, a rendek beleegyezésével, távolléte idejére kormányzóvá nevezte ki. EOE V. 307, 320, 439.

⁶ Bocskai végakarataival és az erdélyi rendek határozatával nem törődve, Bethlen Gábor igen tevékenykedett Báthory Gábor megválasztása érdekében, s ezért fogatta el őt Rákóczi Zsigmond.

⁷ A fejedelmválasztó kolozsvári országgyűlés febr. 8-án nyílt meg.

⁸ Ez a beiktatás (inauguratio) időpontja. Vö. EOE V. 323.

⁹ Más kézírással így javítva: két. Jakab E. szerint hibás a javítás, mivel Bocskai nem volt két évig fejedelem. Ha tekintetbe vesszük azonban azt a tény, hogy az erdélyiek Bocskait már 1605. febr. 21-én fejedelmükké választották (EOE V. 299.), akkor nem egészen két hónap hiányzik a kétévi uralkodásból.

¹⁰ Az országgyűlést ugyan márc. 3-ra hívták össze Kolozsvárra, de csak 4-én nyílt meg. EOE VI. 8.

¹¹ A Partiumban fekvő Szilágysomlyóig ment a katonai kíséret.

¹² Későbbi kézírással e szöveg olvasható: „Talán Valentinus Radeciusért. Lásd alatt 1622. 15 Martii.” Még későbbi írással a *talán* szóra ráírva: „Vajon Valentinus Radeciusért-e.” Következik egy kihúzott sor.

¹³ Sóaknája révén városi kiváltságot élvezett.

¹⁴ Kendi Istvánnak egy Kamuti nevű szolgáló emberéről van szó.

¹⁵ A tasnádi tárgyalásokon Thurzó György nádor képviselte a király érdekeit.

¹⁶ Nem azonos a később is nagy politikai szerepet játszó főnemessel.

¹⁷ A csata júl. 9-én volt. EOE VI. 48.

¹⁸ Következik a sor fölött, későbbi írással: Mátyás.

¹⁹ Az Erdélyből hazavonuló hajdúkapitány magával hurcolta Sennyei Miklóst, akit aztán Adonyban lefejeztetett. EOE VI. 52.

²⁰ Szilágyi Sándor okt. 14-re teszi a csatát. EOE VI. 67.

²¹ Az országgyűlés máj. 1-től 14-ig tartott. EOE VI. 273–286.

²² Az országgyűlés okt. 22-én vette kezdetét.

²³ A segesváriak ellenkezése miatt a Medgyesen megtartott országgyűlésre utal.

²⁴ Egy nagy kaliberű ágyúnak a neve, amelyet még Báthory Zsigmond öntetett.

²⁵ Lapszálon helytelenül javítva így: Ballura.

²⁶ Segesváriak a kolozsvári országgyűléssel kapcsolatos információját Jakab Elek megkérdőjelezi azzal, hogy „törvénygyűteményeink 1614-ben Kolozsváron tartott országgyűlést nem ismernek”. (ETA IV. 184. lapalji jegyzetek). Már a februárban tartott medgyesi országgyűlés úgy határozott, hogy „ezen esztendőben az jövő májusnak első napján Kolozsvárott terminus celebráltassék”. (EOE VI. 417.) A rendelkezésünkre álló forrásanyag pedig kétségtelenné teszi, hogy Bethlen Gábor az octavalis terminus alkalmával a „részgyűlést” Marosvásárhelyről áttette Kolozsvárra. Vö. EOE VI. 330, 456–457.

²⁷ A császár által Erdélybe küldött követek.

²⁸ Az ápr. 17-re meghirdetett és ekkor megnyílt gyulafehérvári országgyűlésre utal Segesvári. EOE VII. 319. és köv.

²⁹ A dátum hibás, mivel a dési csatát nov. 20-án vívták, amint ezt több forrás is bizonyítja. EOE VII. 67.

³⁰ Bethlen aug. 28-án indult be Moldvába, ahol közbelépése nyomán a lengyelek és törökök békeegyezményt kötöttek. EOE VII. 81–82.

³¹ Feltehetően a másoló elírása: *decemberben* helyett.

³² A hamburgi tárgyalásokat követően a fejedelem elzáratta Péchi Simon kancellárt, akit állítólag a császáriák megvesztegettek. Fogságából csak 1624 végén szabadult több főúr kezessége mellett. EOE VIII. 244. és köv. L. még ETA III. 350–357.

³³ Helyesen: Hodonin (Morvaországban).

³⁴ Nyilvánvaló elírás a *Fátráig* helyett.

³⁵ Az elmondottakat Segesvári azért sorolta jan. 18-a elé, mert meg akarta tartani az időrendet; számára ui. a febr. 7-i esemény volt a fontos.

³⁶ A Bethlen Gábor által Morvaországból betelepített és az erdélyi kézművesség fejlődésében jelentős szerepet betöltő újra-keresztelőkéről (anabaptisták) van szó.

³⁷ A jezsuitáknak a városból történt kiűzéséről és Farkas utcai kolostoruknak 1603-ban történt lerombolásáról a későbbi évek Törvénykezési jegyzőkönyveiben megőrzött tanúvallatások is részletesen szólnak. L. az I/3-as forrást. – A Közgy. jegyk. 1602. márc. 2-án készült bejegyzése szerint (I/1. 404.) az elhunyt Erasmus nevű plébános helyébe Geochy Pál scholamestert választották a magyar nemzetből.

³⁸ Oldalt későbbi kéztől: „J. Brosserus nótárius fuit consistorii Claudiopol[itani] ab 1606, scripsit usque 1622. 17 Aug. in protocollo folia 81 sub Matth[eo] Toroczkaei et Valentino Radecio. Ipse coepit protocoll (tovább olvashatatlan).

³⁹ Téved Segesvári, amikor Rhédei Ferencet Rákóczi Györggyel fogattatja el. Széchy György volt az, aki Rhédeit elfogta és Fülek várába vitette. EOE VIII. 27.

⁴⁰ Helyesen: Fülek vára.

⁴¹ Feltehetően a később is szerepet játszó Krajczár család tagja.

⁴² Helyesen: elvesztett; jelen esetben: forgalomból kivont.

⁴³ A Hohenzollernek brandenburgi ágából származó Katalin György Vilmos választófejedelemnek volt a testvére. Bethlen Gábor márc. 2-án tartotta vele menyegzőjét Kassán; aug. 29-én feleségével együtt meglátogatta Kolozsvárt; EOE VIII. 68.

⁴⁴ Segesvári tévedett, amikor Széchy György helyett Rákóczi Györgyöt írt. EOE VIII. 75. Vö. 39. jegyz.

⁴⁵ Bizonytalan olvasat.

⁴⁶ Nyilvánvaló elírás 1628 helyett.

⁴⁷ Georg Kraus az általa írt krónikában (*Siebenbürgische Chronik...*) helyesen nov. 15-re teszi a fejedelem halálát, temetését pedig 1630. ján. 25-re, Segesvári szerint ugyanis a temetés jan. 20-án ment végbe. L. EOE VIII. 88.; IX. 7, 21.

⁴⁸ Brandenburgi Katalint már az 1626-ban Gyulafehérvárt tartott országgyűlés megválasztotta. Az 1630 jan. végén ugyanott megnyílt országgyűlés csupán megerősítette a korábbi választást. EOE IX. 76–77.

⁴⁹ A Perényi név középkorban gyakran használt formája. Szilágyi Sándor szerint a Prini név tévedésből került a szövegbe Barna helyett (EOE IX. 32. 3. jegyz.).

⁵⁰ Szept. vége felé a tábor elvonul innen.

⁵¹ Amint a feljegyzésből kitűnik, ún. tábori országgyűlést tar-

tottak. Úgy látszik, hogy Bethlen István pártja jónak látta áttelepíteni a tábornak a szamosfalvi rétről Kolozsvár közvetlen közelébe

⁵² Bizonyára a Topa faluban (Kolozs m.) okt. 24-én kötött egyezsége utal. L. ETA IV°. 199. és EOE IX. 54.

⁵³ Szilágyi Sándor megállapítása szerint a fejedelmválasztásra dec. 1-én került sor. EOE IX. 58.

⁵⁴ A küldöttség tíz tagból állott. EOE IX. 58–59.

⁵⁵ A fejedelemségbe való beiktatás a dec. 20-án megnyílt gyulafehérvári országgyűlésen történt. EOE IX. 148. és köv.

⁵⁶ A Közgy. jegyk. II/I, 361. bejegyzése szerint 1622. júl. 18-án nótáriussá választották Conradus István deákot, aki 1647 februárjáig viselte a tisztséget. L. II. forrás, 6. jegyz.

⁵⁷ A plébániatemplom délkeleti sarkától csupán néhány méternyire még a középkorban épült Szent János-kápolnáról van szó. A nagytemplomnak az unitáriusok kezéből való visszavétele után – aminek lefolyásáról Szakál Ferenc feljegyzése tájékoztat – a katolikusok lebontották a kápolnát (1716).

⁵⁸ A Tisza vidékén több vármegyére kiterjedő és egyre nagyobb paraszttömegeket mozgásba hozó felkelés a nemesek által Kassára becsalt és ott kivégzett Császár Péter halálával nem ért véget. Rákóczi György azért, hogy megakadályozza a felkelés kiterjedését Erdély területére, jelentős fegyveres erőt küldött annak elfojtására. Különben Segesvári szavai is jól tükrözik az uralkodó osztálynak a paraszttal szemben megnyilvánuló gyűlöletét. L. Makkai László: *A felsőtiszavidéki parasztfelkelés*. Bp. 1954.

⁵⁸ Feltehetően egy nyolcvanvedres hordó bort.

⁶⁰ Ezt követően az időrendi felsorolásban zavar észlelhető, mivel Segesvári visszatér a jan. 20-i időjárás leírására, majd ismét a februárban történt kolozsvári eseményekkel folytatja feljegyzéseit.

⁶¹ Az országgyűlési tárgyalások a kiadott iratok szerint febr. 17-én kezdődtek. EOE IX. 449.

⁶² Jakab E. figyelmeztet, hogy Haller Gábor naplója szerint a halál márc. 20-án következett be. Vö. ETA IV. 32.

⁶³ Ezek az események Segesvári másolójánál dec. 21-e után, de. 17-i kelettel vannak feljegyezve, s ezért változtattuk meg a felsorolást.

⁶⁴ Az országgyűlés márc. 1-én nyílt meg, és a hó 22-ig tartott. EOE IX. 588. és köv.

⁶⁵ Későbbi kézzel: „Ennek fia az iffi Szörös Mátyás pap, az áruló.”

⁶⁶ Kortársak feljegyzéseiből, de a hivatalos iratokból is – így elsősorban az 1638. ápr. 23-án Gyulafehérváron megnyílt országgyűlés első törvénycikkéből – jól látszik, hogy Désen „conventus” volt, vagyis egy, az országgyűlés által jóváhagyott bizottság tevékenykedett csupán, és nem maga az országgyűlés. EOE X. 136.

⁶⁷ A helytelen szórendből folyó esetleges értelemzavart óhajtjuk helyesbíteni, amikor jelezzük, hogy Thoroczkai Máté püspök fiát, Jánost kövezték meg.

⁵³ A 239. lap alján későbbi kéztől egy 1691-re vonatkozó la-

tin nyelvű feljegyzés olvasható, amely az unitáriusok óvári iskolájának kényszerű átadásáról és három épületbe költözéséről tájékoztat. A tanári testület ekkor Kolozsvári Dimjén Pál rektorból, valamint Régeni Mihály, Dombai János és Hévízi Mihály lektorokból állott; utóbbi ez év szeptemberében elhunyt.

IV

Linczigh János történeti feljegyzései

Linczigh János szücsmesternek, Kolozsvár egykori főbírájának feljegyzései az 1621–1675 között eltelt időszakról nyújtanak felvilágosítást. Az eredeti kéziratot az MTAKvt őrzi: Kézirattár, Tört. naplók. Mi ennek alapján mikrofilmről közöljük a szöveget.

Ismeretes két másolat is. 1. Kemény József 1839-i másolata: ColMinMsHist tom. XXVI. az AkKvt-ban; 2. Pákei Lajosnak a városi levéltár számára 1846-ban készült betűhív másolata a KvALvt-ban.

A Linczigh feljegyzéseit magában foglaló kötet 1–26. lapján az ismert kolozsvári kereskedőnek, Ádám Jánosnak és Anna nevű leánya első férjének, Kis (Politoris) István városi nótáriusnak, majd ennek halála után (1637) második férjének, az orvosdoktor Ózdi Borsos Tamás kollégiumi rektornak családi vonatkozású bejegyzései olvashatók. Ez utóbbi hagyatékából 1663-ban került a könyv végrendeletileg idősb Linczigh János birtokába. A Linczigh család leányági leszármazottai révén jutott aztán az a Kolozsvárt jól ismert Pákei család tulajdonába. Pákei Lajos, a neves kolozsvári építész hasonló nevű atyja 1854-ben a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta a becses családi örökséget. L. ezzel kapcsolatban Pákei Lajos: *Ózdi Borsos Tamás naplója 1638–1647 és Linczigh János krónikája és házi jegyzetei 1663–1615*. MAcadÉrt 1854. 213–217. és ÚjMMúz 1854. II. 336–340.

Kiadás:

Gácsi Hedvig: *Linczigh János krónikája és házi jegyzései 1663–1675*. Lymbus Művelődéstörténeti Tár. I. Szeged. JATE Kiadó 1989 (77–121.).

A feljegyzések egy-egy részletének tartalmi kivonata is megjelent nyomtatásban, elsősorban a II. Rákóczi György ellen 1660-ban felvonuló török sereg vezéréhez, Szejdi basához menesztett városi követség sorsának leírása. (Nagyajtai Kovács István: *Vándorlások Kolozsvár várfalai körül*. Nemzeti Társalkodó 1840/7, 49–52.; Jakab 1870 II. 663–665. és 669–674.; Herepei János: *Tolnai János és Linczigh János szücsmesterek, kolozsvári városbírák*. Adattár III. 492–498. Ebből közli – módosított címmel – a Linczighre vonatkozó részt Bálint István János: *Kincses Kolozsvár* Bp. 1987. 180–184.; Pataki József: *Linczigh János kolozsvári királybíró*. Utunk 1974/37 és az Utunk 1975-ös Évkönyve. L. még Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1899. VII. 1233.).

¹ Úgy tűnik, hogy ezekkel a 48. lapon olvasható családi természeti feljegyzésekkel kezdődtek Linczigh János visszaemlékezései; két lappal előbb, a 46-on található szöveg ugyanis az 1664. évben történetekre vonatkozik, s ezért azt az időrendnek megfelelő helyre illesztettük. Megjegyezzük még, hogy a könyv 27–45. lapjain a város életét meghatározó latin nyelvű iratmásolatok vannak. Visszaemlékezéseit rögzítve, Linczigh a 47, 68–69. és 73–76. lapot üresen hagyta. A lapszámozást () zárójelben kapja az olvasó.

² E rövid bekezdésben foglaltakat – amint az évszám is mutatja – jóval később, az 1654-ben született ifjabb Linczigh János, a főbíró fia jegyezte fel.

³ A jelzett évben máj. 30. keddre esett.

⁴ I. Rákóczi György, a franciákkal és svédekkel kötött szövetségre támaszkodva, az 1644 januárjában tartott gyulafehérvári országgyűlés jóváhagyásával februárban megindította hadait III. Ferdinánd ellen. Rövid ideig tartó ostrom után, márc. 11-én, a hadászati szempontból nagy jelentőségű Kassa már megadta magát. Linczigh következetesen Karszának nevezi a várost.

⁵ A jan. végén Lengyelország elfoglalására hadba vonuló II. Rákóczi György egyik helytartóul Barcsai Ákost hagyta itthon.

⁶ A II. Rákóczi György letétele végett indított hadjáratban kényszerült részt venni III. Mihnea Radu (1658. márc.–1659. nov.) havasalföldi és Gheorghe Ghica (1658. márc. 3.–1659. nov. 2.) moldvai uralkodó is.

⁷ A trónról lemondani semmiképp nem akaró Rákóczi ellen; bevonult török és tatár csapatok szörnyű pusztításai közepette a nagyvezér Borosjenónél 1658. szept. 14-én Barcsai Ákost fejedelmé tette.

⁸ Rákóczi 1659 augusztusában ismét visszatért Erdélybe, s a szept. 24-én Marosvásárhelyen megnyílt országgyűlés határozatából átvette az ország vezetését. Az elmenekült Barcsaival nov. végé felé benyomuló törökök azonban Rákóczinak a Hunyad megyei Vaskapuhoz felvonult csapatait szétverték. EOE XII. 36, 420–421.

⁹ Tél beálltával a budai basa hazatért, de segítő csapatokat hagyott Barcsai mellett, aki Rákóczi elől Szebenbe húzódott. Rákóczi is a város alá vonult, s úgyszólván egész télen ostrom alatt tartotta azt, de bevenni nem tudta. L. EOE XII. 39. és köv.

¹⁰ A Linczigh által alább részletesen leírt események még a fenesi csata előtt történtek. Ez a körülmény megmagyarázza a budai basa engedékenységet is.

¹¹ A ránk maradt korabeli források 60 000 császári tallérról tudnak. Vö. KvOkl II. 357, 361, 371.

¹² Az 1660. júl. 5-én Segesváron megtartott országgyűlés fő célja volt a török által követelt adóhátralék összegének haladéktalan összegyűjtése, azért, hogy az Ali basa kezében levő Barcsai Ákos kiszabaduljon s a törököt mielőbb az ország elhagyására lehessen bírni. EOE XII. 45. – Kővári László: *Erdély történelme*. V. Pest 1863. 98.

¹³ A városban mintegy két és fél évig maradt a német katoná-

ság, roppantul megnehezítve az itteni életkörülményeket és akadályozva az erdélyi politikai kibontakozás lehetőségeit is.

¹⁴ A következő szöveg a könyv elejére, annak 46. lapjára van feljegyezve, és bár az elmondottak az 1661. évvel kezdődnek, azok valójában 1664-re vonatkoznak. Ez volt Kemény Józsefnek is a véleménye, s ezért másolatában ő is ide iktatta be az alábbi szövegrészt.

¹⁵ Az előző évhez kívánczó szöveg betoldása után folytatjuk a 62. lapon olvasható feljegyzéseket.

¹⁶ Az országgyűlést 1666. febr. 1-re hívták össze. EOE XIV. 2

¹⁷ Nyilvánvaló, hogy az e bekezdésben foglaltak Linczigh valamelyik gyermekétől származnak.

¹⁸ A 68–69-es oldalak a kéziratban üresek. Az ezeket követő lapokon (70–100.) a Linczigh család anyagi helyzetére fényt vető gazdasági jellegű feljegyzéseket találunk az 1665–1975 közötti évekből. Jóllehet a feljegyzések nem követik egymást szigorú időrendben, mégis jónak láttuk megőrizni az eredeti felsorolást, illetve csoportosítást (házak, termőföldek, szőlők, kölcsönadott, és -vett összegek, kiadások stb.).

¹⁹ Az itt és alább jelölt helyeken Linczigh nem tüntette fel az összegeket.

²⁰ A 73–76. oldal üresen maradt.

²¹ A []-be tett szöveg át van húzva.

²² A []-be tett szöveg át van húzva.

²³ A következő mondat a lap szélére van feljegyezve.

²⁴ A []-be tett szöveg át van húzva. Utána más kézzel: Ezt eladtuk Linczigh Jánosné és én, Linczigh Ferenc.

²⁵ A []-be tett szöveg át van húzva.

²⁶ A []-be tett szöveg más kéz írása. L. a 2. jegyzetet.

²⁷ A []-be tett szöveg ki van húzva.

²⁸ A []-be tett szöveg át van húzva.

²⁸ A szöveg alá függőlegesen a következőket írták: Veni Deus absque mora In tremenda mortis hora / Cum me jubes emigrare Deus bone tunc appare / Sors mea prima Deus, altera fidus amicus. Szabad fordításban: (Éh Istenem, ne hagyj árván A borzalmas halálórán. / Midőn elszólítsz majd innen, Uramisten, állj mellettem; / Első osztályrészem Isten S a hú barát a második.)

³⁰ A []-be tett szöveg át van húzva.

³¹ E szövegrész olvasata bizonytalan.

³² Linczigh nem törölte a szót.

³³ Nyilvánvalóan Linczigh sógoráról van szó, de ezúttal jól olvashatóan Sörösnek és nem Szeöreösnek van írva. I

³⁴ Helyesen: résznek is.

³⁵ A 93. és 94. lapra írt és általunk []-be tett szöveg át van húzva.

³⁶ E bekezdés szövege is a főbíró János nevű fiától származik.

³⁷ ... suo persuasio fallit homines, dat Deus cui vult, quantum vult, tempore quo vult. Anno 1680 memoriae apposui.

³⁸ Helyesen: fiók.

- ³⁹ Helyesen: száznegyvennégy.
⁴⁰ Kimaradt: öt
⁴¹ Üresen maradt lapok következnek.

V

Auner Márton, Brozer Péter és Gálffy Mihály történeti feljegyzései

Auner Márton, Brozer Péter és Gálffy Mihály feljegyzései (1663–1720) hangsúlyozottan családi jellegűek. Úgy tűnik, hogy Auner és Brozer is a kolozsvári aranyműves céh tagja volt; írásuk éppen azáltal válik számunkra értékesé, hogy bizonyos mértékig bepillantást nyújt a XVII. századi céhes polgárság mindennapi életébe. (Brozerrel kapcsolatban I. Adattár III. 232.)

Jakab Elek szerint, aki elsőnek közölte a feljegyzéseket 1895-ben, „a kis kézirati füzet 8-adrét alakú, két ívet tesz, barna angelikával bevont lágyláblába kötve...” Auner Márton halála után Brozer Péter tulajdonába jutott a füzet, amely később – házassági kapcsolatok révén – Gálffy Mihályhoz került. E két utóbbi tulajdonos folytatta a feljegyzéseket. A Gálffy család egyik leszármazottja, Gálffy Endre, Székelyudvarhely főjegyzője 1903-ban átengedte közlésre a szöveget Lukinich Imrének. Ebből a közlésből azonban hiányzanak Gálffy Mihály feljegyzései, amelyeket néhány évvel előbb Jakab Elek „a martonosi és szombatfalvi Gálffy nemzetség közös levéltárában levő eredetiből” adott ki.

Jelenleg az eredeti kézirat már nem fellelhető, Ferenczi Géza muzeológus és Albert Dávid tanár székelyudvarhelyi vizsgálódásai valószínűvé teszik, hogy a világháborúk forгатagában megsemmisült. Mivel mi a Lukinich közölte szöveget az eredetihez közelebb állónak ítéltük, ezt vettük irányadóul, de ahol szükségesnek látszott, kiegészítettük a Jakab-féle kiadásból úgy, hogy az eltérő részeket, elsősorban a neveket és dátumokat közvetlenül az érintett szavak mellé []-be tettük.

Kiadás:

Jakab Elek: *Brozer Péter élete és krónikája*. Keresztény Magvető 1895/30, 96–104. Ebből közli Bálint István János: *Brozer Péter naplója*. Kincses Kolozsvár Bp 1987. 191–195.

Lukinich Imre: *A kolozsvári Auner Márton és Brozer Péter naplója*. EM 1903/20, 108–113.

¹ Lukinich szerint következik négy áthúzott sor; szövegük olvashatatlan. – E bekezdés szövege Jakabnál számottevően különbözik, ezért jegyzetben közöljük az egészet. „Anno 1678 die 22 Octobris. Sok keserves könnyhullatásom, oh, Istenem! szenvedő napjaim közt e legszenvedőbb napon, hasson fel hozzád seregeknek Ura, Istene! Ha elhagysz, Istenem, majd kétségbe esem. Siess, jöjj el, ne késsél, én segedelmem! Oh, Uram! én Istenem!”

² A hónap, valamint a nap megjelölése hiányzik.

³ A feljegyzés itt megszakad.

⁴ Az 1680-ban és 1681-ben jelzett események Jakabnál jóval lejjebb, csak 1683 után következnek.

⁵ A Habsburgok ellen Thököly Imre vezérlete alatt harcoló magyar kurucok a törököktől támogatva ekkor foglalták el a Nógrád megyében levő Fülek várát. A felkelőket erdélyi csapatok is segítették.

⁶ Jakab szerint: „nemzetbeliektől elhánytatott a kerített fal fundamentumáig”.

⁷ A város északi határában elterülő kaszálók neve.

⁸ Nem tudjuk, miért mondja Brozer Péter Lutsch Mihálynét édesanyjának.

⁸ Vö. Jakab 1870 II. 790–791.; eszerint a császári csapatok Veterani vezérlete alatt október 18-án vették birtokukba a várost.

¹⁰ Az alább következő feljegyzéseket Brozer Péter a füzet más helyére írta.

¹¹ E bejegyzés a füzetben szept. 1-e után következik; mi az időrendet tartottuk szem előtt.

¹² Jakab Elek véleménye szerint ez a bekezdés a két következővel együtt már nem Brozer Pétertől, hanem Gálffy Mihálytól származik. Ervelését a 102. lap jegyzetében fejt ki.

VI

Vízaknai Bereczk (Briccius) György naplófeljegyzései

Vízaknai Bereczk Györgynek, Kolozsvár egykori városi orvosának és főbírájának naplószerű feljegyzései (1693–1717), amellelt hogy a kurucok által vívott szabadságharc egyik jelentős forrását alkotják, élénken tükrözik a XVII. század végén felsőbb tanulmányait nyugati akadémiákon végző erdélyi ifjak életkörülményeit is. Ez utóbbi szempontból nagyon jól kiegészítik a többi „peregrinus” feljegyzéseit.

A Vízaknai naplófeljegyzéseit 1860-ban közlétező Szabó Károly és Szilágyi Sándor az eredeti kézirat hollétééről mit sem tudott. Ezért a Jankovich-féle kéziratgyűjteményben (*Analecta historica rerum Hungaricum*, XXIV. sz.) fellelhető és szerintük „gondatlanul írt és hibás másolatot” jónak látták összevetni a Benkő József által 1795-ben „gondosan leírt” másolattal, amelyet Kemény József gyűjteménye (*Collectio manusciporum, Varia*, tom. XXIX) őrzött meg. Tájékoztatásukból tudjuk azt is, hogy a szöveg-összehasonlítás, illetve -véglegesítés munkáját Mikó Imre végezte el, s ezután került sor a nyomtatásra. Mintegy hat évtizede tudomásunk van egy harmadik másolat létezéséről is, amely azonban hiányos, mivel csak az 1703. febr. 18-ával kezdődő feljegyzéseket tartalmazza. Ezt a másolatot – amint Batta István írja –, „a debreceni kollégium anyakönyvtárában a «*Collectio opusculorum miscellaneorum*» egyik vaskos kötetében régi latin fizikai, matematikai és orvosi értekezések társaságában” találta meg. L. Batta István; *Adalékok V. Bereczk György naplójához*. Sz 1918, 443–144.

Vízaknai bőrbe kötött, kis formátumú (8x13 cm), 190 levelet tartalmazó naplókönyvecskéje azonban nem kallódott el, hanem a múlt század végén az Erdélyi Múzeum Egylet birtokába került, és jelenleg a KvEKvt őrzi: Kézirattár Ms 693. sz. A hátsó kemény tábla belső oldalán olvasható bejegyzés – Confectus sum a Samuele Léczfalvi anno 1665 die 1 Februarii (Készítette Léczfalvi Sámuel 1665. február 1-én) – arra enged következtetni, hogy a könyvecskét Vízaknai külföldre indulása előtt kapta vagy vette.

Mivel annak idején a kiadók csupán másolatok alapján – amelyekbe az eredeti feljegyzéseknek csak egy része került be – nem tudták a naplókönyvecske szövegrendjét pontosan visszaállítani, most szeretnők a feljegyzéseket ilyen szempontból is közelebb hozni az olvasókhöz. Evégből közöljük mindazt, amit egy külszói tanulmányokra menő erdélyi fiatalember a XVII. században magának emlékeztetőül papírra vetett.

Az események feljegyzésében Vízaknai nem tartotta következetesen szem előtt az időrendet; naplókönyvecskéjében üresen maradtak lapok, s előfordul, hogy későbbi események elébe kerültek a korábban véghezmenteknek. Éppen ezért igyekeztünk a feljegyzéseket – elsősorban a történelmi jellegűeket – az időrendnek megfelelően csoportosítani. A lapszámozást () zárójelben adjuk.

A kor szokásához híven a külföldi akadémiákon „bujdosó” ifjak, s köztük Vízaknai Bereczk is, úti élményeik és más megfigyeléseik feljegyzésére anyanyelvük mellett igen gyakran a latin nyelvét is igénybe vették. Olvasóink többségére való tekintettel mi a latinul prózában rögzítetteket magyarra fordítva, a verses formában írottakat viszont mi is költőileg átültetve adjuk () zárójel között. Jegyzetben közöljük, minden esetben, a latin szöveget is.

Kiadás:

Vízaknai Briccius György naplója (1693–1717). (Kiad. Szabó Károly és Szilágyi Sándor) *Történelmi emlékek a magyar nép községi és magán életéből.* Pest 1860. II. 79–116.

Részletek olvashatók: *Rákóczi tükö,* (összeállította: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes) Bp 1973. I. 357–371. Ebből közli Bálint István János: *Vízaknai Briccius György kolozsvári főorvos és bíró naplója.* – *Kincses Kolozsvár* Bp 1987. 228–233.

A naplókönyvecske szövegrendjével kapcsolatban tájékoztatásul közöljük, hogy a feljegyzések jól elkülöníthetően két részre tagolódnak. Az első rész 1693-mal kezdődik és a külföldön látottakat és tanultakat öleli fel. A második rész a hazatérés utáni időszak (1698–1717) családi és köztörténelmi eseményeiről nyújt tájékoztatót. Ennek központjában a kurucoknak a labancokkal vívott karcai állanak, azok a hadiesemények, amelyek elhatározóan szölköztek bele Kolozsvár, illetve egész Erdély sorsának alakulásába. Az első részt megelőző lapokon (1/r–82/v), melyeknek egy része üres, valamint a második rész után következők (150/v–190/v) különféle természetű, a legtöbbször latinul írt or-

vosi vonatkozású feljegyzések találhatóak. E feljegyzések közül csupán a művelődéstörténeti szempontból jelelősebbnek ítélteteket közöljük, a többire csupán lapalji jegyzetben hívjuk fel a szakemberek figyelmét.

Az 1/r–45/r lap vegyes jellegű feljegyzéseiben szó esik, többek között, a „teremtésről”, illetve annak lefolyásáról, majd a fontosabb gyógynövények következnek latin elnevezésük szerint ábécésorrendbe csoportosítva, de gyakran magyar nevükkel is (Praecipuarum plantarum officinalium nomina nuda). Egész lapot foglalnak el az orvosságok készítésénél használatos súlyegységek és jeleik (Pondera medicaria recepta, hoc pacto stabilita); nem hiányoznak a vegyészeten használt jelek sem, szintén alfabetikus sorrendbe lejegyezve (Clavis signorum a chymicis iuxta ac medicis usurari solitorum). Leidenben folytatott tanulmányai során Vizaknai lejegyezte több növény gyógyászati felhasználásának módját; rámutatva az egyes növények sajátosságaira, jelezte azt is, hogy melyik részük (gyökér, levél, virág) alkalmas a gyógyításra.

A 45/v–82/v üresen maradt lapok.

Mivel célunk az események időrendjének minél pontosabb megállapítása, itt jelezzük, hogy előbb közöljük a 93/r–95/v lapok feljegyzéseit, s csupán ezt követik a 83/r–92/r lapokon találhatóak.

¹ Monetarum in Belgium a me missarum series.

² Move fate tristissimo, inter vitae mortisque discrimen constitutus ob equi irrefrenabilem cervicem. Infelix quo me exiho fortuna reservas?

Eius anni 1693, mensis Octobris die 6, stilo novo, gratiosa dei clementis suavi fortuna itinerum meorum comite, appuli Francofurtum ad Viadrum. Inventis ibi promovendorum studiorum meorum optimis mediis, filum cursus mei abscindo.

Quem sequimur? Quo ve ire iubes?

Ubi ponere sedes?

Da pater augurium atque animis

Illabere nostris

1 Januarii 1694.

Inscius aurora prominans e pectore somnum

Accipio Suadae fasces et munia praesto.

Vidimus ut ferrum mediis necaverit undis

Credat Posteritas, leges, phoenomenon istud

Qui peragant naturae, operosa haec secula novunt.

Nova orbis fecies cogit novos vestium gestire: peregrinum habitus. Constant vestes Germanicae hactenus florenis Hungaricalibus 55 denariis. 10.

Sequentium series:

³ A naplókönyvecske 96/r–108/v lapjai is részben üresen maradtak, részben orvosi jellegű latin feljegyzéseket tartalmaznak. Pl. a repülő (sal volatilis) előállítására, a testet borító bőr

összetétele, az ember egyes belső szerveire vonatkozó megfigyelések, de ugyanott olvashatók a Genezisből vett fejezetek is.

Vizaknai az 1694. év eseményeinek felsorolásával visszatér a 83/r lapra.

⁴ Nb. Deo triuno, clementi et miserescenti sit sempiterna gloria, qui exeuntis anni 1693, omnes assurgentium malorum fluctus superandi et effugiendi viribus nos instruxit et ad auspicia novi anni transtulit.

Cuius anni 1694 prima dies bis quinque novis doctoribus urbi Francofurtanae affulget de more creatis.

Heic [!] aliis primum vidi miranda relatu.

13 Ianuarii, stilo novo. Accepi literas Ultraiecto a clarissimo domino M. Buzinkai datas, ex quibus didici parricidam puerum 13 annorum matrem et germanam sororculam veneno extinguentem, 18 Decembris anni praeteriti 1693 sup[p]licium capitis fuisse.

14. stilo vetere. A clarissimo domino Huszti datas, plenas consolationes. Lipsia accepi.

21, stilo vetere. Franequera a clarissimo domino Némethi literas accepi.

22. Responsum dedi. Eodem 335 formales ducatos fidei excellentissimi domini Albini concredidi.

23. A domino Huszti et Vespremi disputationes accepi cum literis Lipsia missis.

26 Ianuarii, stilo vetere. Vocatur Groninge dominus Albinus ad professionem philosophiae et medicinae.

Pergite promissi sapienti, stamina, filo

Nectere, vosque novo reddite fatasolo

Cedat Groningae Frankfurt, iuga linquat Apollo

Parnassi, Struitur quando Helicone locus.

⁵Haec ego si nossem citius, modo cognita quae sunt

Non premeret nostrum fluminis unda genus

Sed mea Coelestes iniuria fecit iniquos

Forsitan ut armata proelia fronte gerant

Flere licet lachrymis Superi flectuntur abortis

Et spes est gemitus posse valere meos.

⁶Sexta. Brandenburgi[ae] praesens, elector in Urbe, perrumpunt sonitu coelum tormenta fragosum.

Nb. Philosophiae Cartesianae quatuor principiorum partes agressus anni praeteriti 1693 mense Octobri, excellentissimus dominus Brenhardus [!] Albinus serenissimi electoris Brandenburgici archiater et consiliarius, die 9 mensis Februarii anni 1694 praesentis finem imposuit.

14 Februarii. Vidi duos professores in inclito alniae universitatis Francofurtanae auditorio, morsu salso nimium se invicem perstringentes, nobilissimum hoc auditorium ad cachinum, attentionem et laetitiam excitasse.

Literas a clarissimo domino Huszti Lipsia accepi.

In auditorio duo gradum doctoratus accepit sub praesidio domini Irenaei Veer.

Eodem. Literis clarissimo domino Huszti dedi.

17. Post longam sollicitudinem plus nimium excrutito peregrino, desideratissimus hodiernus dies cum laeto nuncio affulget, literasque non parvi ponderis et momenti anno superiore diebus Octobris per excellentissimum dominum Becmannum ad deferendum dominis meis popularibus in Bataviam postae commissas repetitas iam a longis erroribus annuntiat. Sic, quia tempus adest, Spissas diffringite nubes pacatasque mihi vertite Fata genas.

18. Habuimus anatomiam in subiecto.

19. Accepi literas Lugduno-Batavorum a dominis Kolosi et Szaniszló.

21. Accepi responsum a clarissimo domino M. Némethi.

26 Februarii. Omnibus tandem aliquando molestiis finem impositurus, iter in Hollandiam suscipiendo, hodie Francofurtanae valedico Academiae.

28. Urbem electoralem Berlin saluto; eodem inde recedo.

2 Martii. Intra florentissima vastissimae Hamburgensis moenia consido.

⁷ Vizaknai magyarul csupán e néhány verssort hagyta ránk.

⁸ Aeole nimborum perstringe ferocia frena
Adversa ne fronte ferant tot proelia nobis.

15. Magno refluxu ab aurora ad horam circiter decimam durante, stamus uno defixi loco; inde redeuntibus undis movemur, vento quidem potiti secundo, sed lerii nimis.

16. Demulcet profugam felicior aura Minervam.

⁹ 19. Abripimur, plenis trahimurque per aequora velis:

Cessamus medio sole nitente polo.

Nam boreas iterum sterili bacchatur ab Arcto

Et duplicat primas, ore patente tricas.

20. Desit et alma Ceres, remanet pera nuda;

Pater mi,

Oro per Christi sanctissima nomina, classem

Promoveas, nostrisque feras solamina rebus!

Grata rosa in spinas iterum durescit acutas!

Asperaque invident studiorum fata quietem,

Quid Neptune tibi tantum committere Musa,

Quid potuit, quod eam cogas intrare Profundum?

Ibo tamen, quoniam non haec mihi littora suasit

Delius, at sedem hanc inimicus Apollo negavit.

O navis, quoties surgentibus icta procellis,

Ex portu in fauces debes remeare malorum!

Attamen erige spem, protentas, naufraga Puppis,

Et Christi comprende manus, haec laeta salutis

Anchora et Scyllam tristem superare iuvabit.

¹⁰ 21. Solis ad occasum morsu tenet anchora fundum.

22. Numina ne-quivquam tentamus flectere votis,

Fervent irati iura manusque Dei,

Quod lubet, hoc faciat, non sum sine crimine, fas est:

Et iustus tanti iudicis ora tremit.

23. Aestibus hesternae rursus luctamur arenae,
 Neve, premente Deo, fert Deus ullus opem.
 Nec precibus locus est; frustra suspiria fundo;
 Pristina fortunae spesque fidesque cadit.
 Fallo diem lachrymis, duro cutis additur ossi,
 Mox perimor longa, ventre latrente, fame.
 Fallor, an incipiunt noctes discedere ponto,
 Victaque mutati frangitur ira Dei.
24. Siste peregrino defessa carina theatro,
 Redde solo Musam Batavo, sine culmine scandat,
 Et sibi proficuas mantanti colligat herbas.
 Satisfeci desiderio domini Alexandri Roël ut etiam
 clarissimi Mich[aelis] Némethi.
25. Iam licet armiferis coniurent murmura ventis,
 Ignescant Zephyro praecordia, fulminet Euro
 Ira, Notus volvat magnos ad littora fluctus,
 Perrumpat nodos furibundus et Auster ahenos;
 Non tamen attonitum solvetur frigore pectus;
 Nam ratis in portu segura quiescit amico.
26. 100 aureos in rationem domini [Michaelis] Bethlen domino
 A. Roël commisi Amsterdamum transferendos.
 [következik egy értelem nélküli mondattördék]
27. Hic Batavos nova regna videns, mirare Penates
 Palladis hic largam, proles Sylvanica messem,
 Hic laetae segetis plenas mirabere aristas.
- ¹¹ 9. Abdita summarum melius penetralia rerum
 Nosse volens, freta scando iterum et nova pergo videre.
 11. Amsterdam salve, vasti altera gloria mundi,
 Urbs tibi quae censetur sola es regina decorum.
 13. Traiectum, mollem, violarum vincis amorem.
 14. Sed modo sufficiat semel haec vidisse; revertor.
 16. Incolumis reper[i]o sedes sociosque relictos.
 18. Lugduno novus hospes adest, iquem Dacica tellus
 Protulit, ast istas tandem detrusit ad oras
 Hinc centum ducatis appensis expleo votum.
 Epistolam eodem dedi clarissimo domino Seréni.
 19. Sumptibus hospitium, propriamque obsigno cameram.

¹² ... de cuticula pel[l]is et cute tractavit ostendendo per
 telescopia poros cutis et cuticulae qui quomodo sudores insensibiliter
 exmittant experimento mercurii intra eos compressi do-
 cuit, necnon aliarum animalium v[i]d[elicit] gallinae, serpentis
 cuticulus ostendit, et bufones Indiae Orientalis et Occidentalis,
 necnon testudines cuticula destitui ad oculos demonstravit.

8. Habuimus anatomiam in subiecto canino, ubi de tunica
 pannosa, sive pannicula carnosae, musculus pyramidalis, transver-
 sis et romboide omnis excussimus.

11. Habuimus anatomiam in subiecto foemineo 2-bus post
 puerperium mensibus extincto, ubi peritoneum, uterum, eiusque
 vaginam, ovaria, tubas Fallopianas cum descenditibus arteriis
 et venis vidimus. Vidimus item dilatationem peritoneae, unde

hernia quae nunquam adhuc vel ab ipso clarissimo domino Bidlo professore nostro celeberrimo fuit observata.

17. Anatomiam habuimus in subiecto canino ubi vasa lactea omnibus quidem intestinis annexa, magna tamen in copia ieiuno alligata cum pancreate receptaculo Chyli communi vidimus, quomodo item per ductum thoraticum venas petat subclavias chylus ad oculum demonstratum est.

18. In subiecto virili, ubi muscoli ipso pinguedo cuti subhaerens, omentum ad umbilicum tantum descendens intestina item et ipsam diaphragma.

18. In subiecto canino, ubi venis subclaviis quomodo inserantur ductus thoracicus excussimus.

19. In eodem subiecto quomodo venis ac arteriis infunduntur cera et qui preparatur.

¹³ A kéziratban tévesen Maii szerepel.

¹⁴ 20. Trepanizationem in cane instituimus, sectione arteriae I?] iugularis.

25. Cerebri totam anatomiam excussimus cerebrum, cerebellum, antrum [?], restes, glandulam pinealem, plexum choroidem, substantiam cineritiam et glandosam, fibras item 12 paris, non vero octo ut vulgo statuitur, ad oculum vidimus quomodo item membrana falciformis cerebrum dividat in duas partes et quid sit ibi fornix.

Anno hoc praesenti 1694 die 5 Julii finem imposuit huic suo collegio anatomico dominus Federicus [!] Bidloo.

Eodem. Literas accepi Franequera a domino Némethi, domino Debreczeni et domino Petro Gidófalvi.

¹⁵ Következik két olvashatatlan szó.

¹⁶ 5 Augusti, stilo vetere.

Auferor a sociis longaque sociique rebus.

Tutius ignotus suadet adire Lares

Addere bis denos, iubeor ter quinque florenis,

Tum licet hospitii, scandere tecta dati.

8. Hic Aniscalptores luxantur musculi uterque

Unde, meum sequitur symptoma tergus atrox.

16. Gemma venit, laetus quam Pannonis excipit ordo,

Sed mox, iunctorum solvit commercia Fratrum,

Suspecti linquens habitata cubilia tecti.

18 Septembris.

Vade futurorum pars dulcis prima laborum.

Frange glebas duri, sorte priore soli.

Navis, quae tibi creditum

Defers Némethium finibus Hunnicis,

Reddas incolumem, precor,

Et serves domui Banfiadum piae,

Illi robore mollia

Firmet dux patriae pectora triplici.

¹⁷ 15. Puellam 18 annorum subiecit cultro anatomico clarissimus dominus Cyprianus; hic partium musculos excussimus, ossa coximus, a carnibus purificavimus et in ordinem redegitimus.

Si ductus salivalis extrinsecus perforetur, nulla alia arte sa-

livam forans prorumpenter sistere potes, nisi producto illo foramino ad interiora oris, sic enim alter exterius foramen facilius occludere, salivam vero ad interiora pellere potest.

In hoc subiecto hoc experimentum didici.

28. Somnia, quid casi terretis imagine Fratris?

Augurium mendax hoc levis aura fuget.

Bis iam crudeles absentis vidimus umbras

Bis pullulente meum mors stetit ante torum.

30. Tertia Luna iterum erepto me sueris terrens,

Urnas visuro tabida membra refert

Signa mali graviora, ferunt discrimina Fratris

Non est fortunae sospitis ulla fides.

¹⁸ 8, 9, 10. Habuimus subiectum virile.

12, 13, 14. Alium subiectum virile.

20. Terrae tumulo successit professor iuris magnus Huterus.

21 ad 25. Subiectum foemineum habuissimus.

22. Literas accepi Lugduno, Lipsia et ex Helvetia Tigurorum.

¹⁹ Flammiferos reflexit equos, dixit

Phoebus: Ad astra vocor candidiora, vale

Quas Peregrina tibi superna Pater atque hominum Rex

Persolvat grates musa, feratque preces.

Quod mala praeteritis exhausit aperta diebus

Phoebaeos que novo fulgure vidit equos.

Surgite, nostra Deo date plenas pectora laudes

Huicque triumphanti reddite vota Duci.

Qui rabiem Scyllae, qui saxa minantia fragit

Telaque; praecipitis rupit iniqua necis.

Extinxit celeres subducto sospite flammis

Quas naturae vis frangere dispar erat.

Extorsit Lachesi cultros, pestique venenum

Abstulit, impurum clausit in Antre dolum.

Non equidem nostrae larvate per omnia sortis

Perfelic facies praetereuntis erat.

Sed quoniam ex terris his legibus itur ad Astra

Nos quoque participes talibus esse iuvat.

O utinam Priscum iam convertantur in aurum

Tempora, peccati nec premat unda solum,

Flere licet quantas sumpsit petulantia vires

Quantum nequitiae sceptras tulere nefas.

Tu tamen Alme Parens pretioso sanguine Christi

Motus, ab ultrici reprime cede manus.

Admove gliscenti cum sulphure pabula flammae

Accipiet vires parva favilla novas.

Ure foco plumbum, mollem liquescet in undam

Ceraque ferventi solvitur alba Polo

Nam quid arundine quassata frangere mare

Gestires nostram Christe beas fidem.

Ferrea corda vales in raris vertere carnes

Fac convertatur teque fruatur inops.

²⁰ Notae per annum 1695 contingenti nostri.

Seiungat comitem studii ... experientis uberior missis sol recente foret. [A mondatok olvasata bizonytalan, ezért értelmezésük vitatható.]

²¹ 2 die Januarii. Dedi literas clarissimo domino Francisco Pápai in Transilvaniam.

5. Rursus alias excellentissimo gubernatori patrono.

10. Accepi literas a clarissimo Pápai ex patria.

11. Responsum dedi.

18. Vir plethoricus, facie rubicunda et plena, oculis protuberantibus, sex statim post hymaeneos septimanis grandem in vesica persensit lapidem, quocum porro etiam colluctatus per sequentes sex hebdomadas; manus chirurgicas domini Cypriani exposulavit, qui nobis praesentibus perineum perforandum, non sine magnis doloribus patienti hoc liberavit calculo. Qui magnitudine referebat mediocre pomae, erat conspersus diutissimis circumcirca tuberculis et acinis, ac cuspidalis prominentiis.

²² 8. Habuimus anatomiam in subiecto virili, ubi lienem, hepar, renes, m[agnae] arteriae et venae cavae truncos descendentes, vasa emulgentia, ureteres, vasa spermatica, vesicam, testes, ipsumque penem, item vesiculas seminales, musculos ani et penis vidimus, quomodo in ureteribus, in renibus et aliquando ipsa vesica calculi generentur excussimus. Vidi hic veram diabets causam mechanice demonstratam, adeo ut iam poros foris intro et intro foras spectantes in hanc speciem rari huius morbi non admittendos mihi persvadere; gonorrhoeae aliquot rationes sese hic excutiendae venire in occasionem. Excussimus istem fabricam cordis, pulmonum, musculorum intercostalium, pleurae, nervorum octaviparis et aliorum. Iuvenis pleuritide occubuerat; ab altera parte pleura illaesa, pulmone [...], ab altera pulmo pleura illaesa erat inflammata. Cor item exalteratur.

²³ 18. Habuimus anatomiam in subiecto canino, ubi vasa chyliifera docuimus.

²⁴ 4 Aprilis. Accepi literas ex patria clarissimo Pápai, clarissimo Enyedi et fratris consanguinei domini Samuelis.

15. Franequera vale sedes Augustae Minervae

Fortis salvete Groningae moenia Priscae

16. Incola catholico quaerens sub tegmine Phoebum

Substitit, forsán iacet hic Alchymus et ollae

Atque supercilia Aegypti redolentia vitra

Dummodo sit campus studiorum optabilis hospes

Tros Rutulusve fiat, nullo discrimine habeto.

²⁵ 30. Liberatus a saburra cum morte digladiatus sum per 2, duas horas.

²⁶ Következik egy olvashatatlan név.

²⁷ 26. Cur ita festinant? Cur Fata rotantia nostrae

Circuitum mortis, bis quinque hebdomadae versant?

²⁸ A szöveg többi része törölve; olvashatatlan.

²⁹ Téves dátum, mivel szept. 25-e vasárnapra esett.

³⁰ A franciák által korábban elfoglalt város felszabadítására utal.

³¹ A 114/r és 114/v lapon a gyógyszerek előállításához megvásárolt jó néhány növényi és állati nyersanyag felsorolását kapjuk latinul. Pl.: aloë, balsam Indiae, corticum Peruvianum, opium, ambra, myrrha, thea, coffea, sperma ceti, castorei stb.

A 115/r lapon folytatódik a vásárolt holmik felsorolása:

kesztyű két pár	gr. 20	kés	gr. 12
” más, 3-dik pár	” 7	strimf	tal. 1 gr. 16
cofkuk [?]	” 20	the tartó kannák	2 ” 14
spanyor [!] viasz	” 2	the edény	” 16
szappan	” 1		

³² Felsorolja, hogy miket vásárolt a patikaládába és mennyit fizetett.

³³ Quod felix faustumque sit!

Anno 1698. 29 Maii. Desponsavi virginem, lectissimam Juditham Sopronyi. Nuptias celebravimus eodem anno, sed mense 7-bri die 25 convivium instruente excellentissimo gubernatore in castro Gyalu.

Anno tandem 1699 die 2 Novembris, hora 6 vespertina, tenella uxor foetum per decem menses, et quod excedit gestatum depositura circumscribitur horrendis atque terribilibus partus doloribus, nullum respirium ad sequentis diei horam decimam sibi concedentibus; qua iam instante, foetus in utero moritur, aliquo levamine apparenti gravidæ, quod tamen mox excipiunt tremendi cruciatus per horas duodecim suam ludentes catastrophem, donec tandem mirando miserabilique adstantium spectaculo foetus unius latitudine, trium vero spitamarum longitudine, obesa ac crassa felicissima chirurgi Matthiæ opera, sed infeliciori obstetricis ignaræ manu, extrahatur luculentum providentiæ Dei exemplum post se nobis relicta, si modo mater conservetur.

Die 5 Novembris. Embrionem nostram foemineam terræ mandavimus; expensa 5 florenorum et 72 denariorum. Haec debita vitæ mors, sponsaliis, exequiæ eripuerunt stipendia.

Filia vade, Dei fias convivia potentis;

Luce cares terræ; luce fruare Poli.

³⁴ Az 1703 júliusában Tiszabecsnél vívott győztes csata nyomán a Tiszától keletre fekvő helységek hamarosan meghódítottak Rákócziak.

³⁵ A Szatmár védelmére Brassóból kivezényelt csapatok parancsnoka élelem hiányában kénytelen volt feladni a várat, amelyet a kurucok leromboltak. Vö. *Cserei Mihály Históriaja 1062–1711*. (Toldy Ferenc kiad.) UNKvt 1/4, Pest 1852. 321. – A következő jegyzetek Csereivel kapcsolatos lapszámatalásai mind e kiadásra vonatkoznak.

³⁶ Cserei szerint (i.h.) a csata Dês közelében, Szentbenedeknél volt. Szakál feljegyzéseiben szintén a Szamos mentét, mégpedig a Szamosújvártól északra elterülő rétet jelöli meg és 1703. szept. 20-ra teszi az ütközetet.

³⁷ A kurucok e kettős győzelméről, melyet az aranyosszékiek ellenében Bonchidánál, valamint a Kolozsvárról kivonult hely-

őrség felett kivívtak, Cserei is megemlékezik (321–322). Szerinte a kolozsvári helyőrséget Apahidánál lepték meg és verték szét a kurucok.

³⁸ A vereség következményeképpen a kolozsvári helyőrség parancsnokát, Ludwig Gentischt 1703. nov. 14-én a felsőbb katonai vezetőség letartóztatta. L. Szakál feljegyzését is a jelzett évnél.

³⁹ Cserei többet mond (325.) a gyulafehérvári csatáról, melyben a Guthi István ezereskapitány vezetése alatt harcba bocsátkozó kurucok előbb vereséget szenvedtek, de újabban érkezett csapataik segítségével végül is győzedelmeskedtek a labancok fölött.

⁴⁰ A Guthi parancsnoksága alatt levő kuruc csapatokat 1704. jan. végén a báró Tige vezette labancok Holdvilágnál szétverték. A vereségért elsősorban felelős Guthi – Cserei szerint is (329.) – Tordára futott, ahol kivégezték.

⁴¹ A Pata közelében lefolyt ütközetről, illetve a kurucok vereségéről részletesebben szól Cserei (330–331.). Ezzel kapcsolatban l. még Kelemen Lajos: *Kolozsvár ostroma és felmentése a kuruc ostromzár alól.* A Kvi Unit. Koll. Értesítője 1907–1908. év. 35–41. és MHHSr XXXV. 432–433.

⁴² Medgyes ostromáról, majd birtokbavételéről, valamint Vesterorony elfoglalásáról Cserei szintén beszámol (346.). – A kuruc szabadságharc erdélyi katonái eseményeivel összefüggésben l. Markó Árpád: *Az 1704 évi erdélyi kuruc hadjárat.* Hk 1933. 174–208.; Uő: *Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén.* HK 1935. 41–62.; Várkonyi Ágnes: *A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben.* Sz 1954/1. 15–73.

⁴³ A labancpárti Cserei azt írja (362.), hogy a Meszesen átkelőben a császáriak megfutamtították a kurucokat.

⁴⁴ Az ekkortájt Brassóban tartózkodó Cserei téved, amikor azt állítja, hogy Szolnok várát Rabutin generális rontotta le (362.).

⁴⁵ Az említett hadműveletekről Cserei jóval bővebben számol be (372–373.).

⁴⁶ A kurucok számára igen jól induló, de végül is visszavonulással befejeződő összecsapásról Cserei túl sötét képet rajzol (373–374.), de a labancok sikere vitathatatlan. Vö. *Rákóczi Tükör.* Bp 1973. II. 247–249.

⁴⁷ A labancok váradi sikeres hadműveletéről Cserei részletesebben tájékoztat (425–426.).

⁴⁸ A Vadkertenél és a nem messze fekvő Romhány falunál vívott s a kurucokra szerencsétlen kimenetelű csatáról úgy látszik, hogy Vizaknait tévesen tájékoztatták.

⁴⁹ A találkozóra a Szabolcs megyei községben 1711. jan. 30-án került sor.

⁵⁰ Az üggyel kapcsolatban lásd Kolozsvár város levéltára a KvÁLvt-ban: Törv. jegyk. 15/I. (1708–1716).

⁵¹ Vizaknai levélben is kapcsolatot tartott Teleki Pállal. A levelekből néhány megjelent nyomtatásban. Dr. Pataki Jenő: *Viz-*

aknai Bereczk György levelei. Különlenyomat az Erdélyi Orvosi Lap 1923. július.15. számából.

⁵² A naplókönyvecskében nyilvánvaló elírásból „Maii” szerepel.

⁵³ 1716. okt. 13-án.

⁵⁴ Utalás Mária Terézia 1717. máj. 13-i születésére.

⁵⁵ A családi és köztörténeti vonatkozású feljegyzések a 150/r lapon véget érnek.

A könyvecske 150/v–190/v lapjai közül jó néhány üresen maradt (150/v– 168/r, 172/r, 177/r–186/r, 187/v), a többiekön különböző jellegű feljegyzés található.

A 168/v–169/r lapon olvasható tanításban, melynek címe „Professio Drelincurtii in Academia Lugdunensi”, Vizaknai az elmondottakat magáévá téve siet rögzíteni, hogy milyen fontos szerepet játszik az anyatej a kicsinyek bélgilisztától való megvédésében.

Orvostörténészeinkre való tekintettel közöljük egy szakkönyvtár összetételét (169/v–171/v).

Bibliotheca medico familiaris collecta a Joh[anne] Rodio

Elenchus medicorum Synechii Joh[annes] Antonides van den Linden,	8, Argent[oratum]
De scriptis medicis Petri a Castro, Bibliotheca medicarudita	8, Amstelod[amum] 12, Patav[ia]
Henrici Stephani, Dictionarium medicum]	8
Gorrhaei, Definitiones [medicas]	folio, post edit[ionem] Paris
Lexicon medicum.) Bartholomaei Castelli correctum a Stephano	8, Bas[ilea]
Oeconomia Hyp[p]ocratica Foesii Index Pini in Hyp[p]ocratem Theatrum Galenicum Mundellae Institutiones Foesii Anutii Epitome	fol[io], Francof[urtum] f[olio], Venetis
Inst[itutiones medicinae] Sennerti Eius epitome	8, Paris in 12 et 8
Antecellit omnes i illos Valdsmitth, imo etiam Junkenius	

Anatomici

Anatome Bartholini Blankardi Bidloo Bauhini Spigelii	8, Lugdunum 4, Francof[urtum] fol[io], Ven[etiae] et Lugd[unum]
Icones Casserii ad vivum expressae	

Vesalii	fol[io], Bas[ilea] 1555 quae edit[io] est auc- tior
Veslingii novissima cum figuris	

Botanici

Spigellii in rem herbariam Isagoge Tironibus necessaria primo loco habenda	12, Leyden
Matthiolus, In Dioscoridem cum no- tis Bauhini	fol[io], Francof[urtum]
Dodonaei Historia stirpium	f[olio], Antwerp[en], brevis
Pinax Bauhini	4, Bas[ilea], Utilis vet[us] sectio
Matthioli Epitome	4, Francof[urtum] et Ven[etiae]
Icones Tabernaemontani	4, Francof[urtum]
Icones Dodonaei Zobolaei [?]	4, Antw[erpen]

Practici

Fernelius	fol[io], Francof[urtum], emendatior
Peramati, Dulcis medicina	4, Paris
Claudinus, De ingressu ad infirmos	8, Bas[ilea]
Eiusdem Prognostica	8, ibidem
Laurentius, De crisis	8, Francof[urtum]
Mercatus, De recto praesidiorum usu	8, Col[onia]
Leo Roganus, De pulsis et urinis	8, Venet[iae]
Sphygmica Avanzii	8, Bas[ilea]
Sanctorii Statica	16, libellus curiosus

Chirurgica

Hieron[imus] ab Aquapendente, Chirur[gica]	fol[io]
Gabrielis Fallopii Opera	fol[io], Venet[iae]
Fabricii Hildani Opera	fol[io], Francof[urtum]
M[arcus] Aurel[ius] Severinus, De tumoris anomalia	4, ,Franc[furtum]. So- lide doctus

Pharmaceutica

Pharmacopaea Rhenodaei et Quercetani restituta	4, Francof[urtum]
Dispensatorium Londinense Augustanum	fol[io], Londinium fol[io] et 8
Valerii Cordi	12, Lej[den]
Antidotar[um] Weckeri	4, Bas[ilea]

Methodus medendi

Methodus Heurnii ad praxim	4 et 8, Lejda
Morellus, De formulis remed[ii]	8 et 12
Varandaei formulae	8, Francf[urtum]
Ludovicus Esthius, De remed[iis] form[andis]	
Joh[annis] Schyronei Meth[odus] med[endi], rationem reddit larem is febribus	

Chymica

Jatro-Chymia Ducani [?] Bonet	4, Francf[urtum]
Libavii Alchimia	4
Crollius cum notis Hart[manni]	4
Beguinus cum notis Glueckradt[i]	

Diaetetica

Quercetani, Diaeteticon polyphis- tor[icon]	8, Gen[ua]
Pisanellus, De cibis	8y Venon[...]
Brutus Lusitanns	
Andreas Ballius, De vinis	fol[io], Rom[a]

Hermani Conringii, In universam artem medicam. Cum ad-
ditamentis Johannis Rhodi[i] aliorumque.

Margrafius Jacobi le mort, Pseudochymici et rationatoris Du-
pondiarrii ignorantia circa chemiam et scientiam naturalem.

Ugyanattól a szándéktól indítatva közöljük Vizaknainak or-
vosi körökben ismeretes „emlékeztető” versét is. (Vö. Veszprémi
István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. For-
dította Kővári Aladár. Második száz, első rész. Bp 1962. 75.)

(172/v) **Egynéhány emlékeztető versek az életeréről**

A nagy aortának elsőbb ága, mely kijő tőle,
A szívet abronccsal nagy szépen megkoronázza,
Osztan két részekre hasad törzsökje az érnek,
Egyik lefelé tart, a trachea felül, a másik
Két ágat kibocsát, ezeket hív d subclaviáknak.
Ismét ezek kettőt bocsátnak a nyakcsigulyára,
Melyet megfűrván, mindketten tartnak az agyra.
Ez két erek kívül lépvén a mell üregébül,
Axillaresnek hívjad, ne subclaviáknak
Itt, mivel a vállnak a karnak inai közé folynak.
A két Carotis ugyan ez tőkéből omol ki,
Mely a nyeldekklön a főkoponyába; megyen ki.
A lemenő törzsök van kötve az oesophagushoz.
Mely általmenvén darabonként a diaphragmán
Sok dibdáb ágait a haspotrokra [!] bocsátja.

A coeliaca köszönti az ágyék első gerencét,
 Az hova szolgálnak csemetéi ez életérnek.
 Onnan őnekiek adatott nevezettel is élnek.
 (173/r) Gastrica jobb és bal gastro-epiplois is így van,
 Cystica s hepatica kettő, egy splenica lépen
 Az mesenterica s intercostalis ezenkül.
 Ez lemenő törzsök tovább menvén az ágyékon,
 Két nagy ágra kiasad, nevezd őket iliacosnak.
 Innen az arteria sacra megyen ezen nevű csontra,
 Az iliacusokat két-két ág megvékonyítja,
 Melyekből kimenő részeket láss a lábaidba,
 A vénák renddel ezeken fekszenek a testben.

A naplókönyvecske utolsó lapjain, éppen úgy, mint az első lapokon is, különböző jellegű, gyorsan odavetett, nemegyszer alig kiolvasható feljegyzéseket találunk. Ezek közül megemlítjük egyes betegségeknek (pl. apoplexia, catalepsia, epilepsia, paralysis, convulsio stb.) a 173/v–176/v lapon olvasható latin nyelvű diagnózisát és főleg „a ládába elrakott könyvek” (libri in arcam repositi) felsorolását a 186/v–187/r lapról. Feltehetően azon szerzők hevével találkozunk itt, akiknek munkáit Vizaknai haza akarta hozni. A legtöbb esetben sajnos a könyvek címe nincs feltüntetve, csak íróik szerepelnek. De ez is sokatmondó. Úgy véljük, elég, ha tájékoztatásul megemlítünk néhány nevet: Ovidius, Virgilius, Seneca, Coccejus, Carthesius, Cla[u]berghis, Albertus Magnus, Apáczai, Comenius; vagy az orvosi munkák szerzői közül: Dioscorides, Regius, Bauhinus, Sydenham, Momma, Valdsמידius, Junkenius stb.

A 188/r–190/r lapon olvasható feljegyzések között találunk klasszikusoktól származó görög és latin nyelvű idézeteket, de ott van a *hőmérő* (termometron), valamint *Torricelli kísérletének* (Experimentum Torricellianum) leírása is.

Ugyanide jegyezte fel Vizaknai „a Franequerában maradtott egyetmásimnak rendé”-t is:

A könyvek:

Momma	
Burmanni	2 tomi
Gulichii	3 tomi
Melchioris	
Orbis Germanicus	
Commenius [!]	Belgicus
Harrens	

Csizma, a sarkantyús
 Papucs
 Cipők, egy ócska
 Paruk
 A magyar dolmány
 Nadrág, mente
 Szőrtarisnya

Köppöneg [!]
Pokróc
Két pár magyar ing
Egynéhány med[icina] disp[utatio]
Egy pincetok

VII

Misztótfalusi Kis Miklós: Siralmas panasz

Az éneket Misztótfalusi Kis Miklós Kolozsvárt 1697-ben nyomtatott első kiadása alapján közöljük, abból a példányból, amelyet a volt Unitárius Kollégium Könyvtára őrzött meg, s amely az AkKvt-ban található BMV U 155. sz. jelzet alatt.

Tájékoztatásul közöljük, hogy az említett tűzvészről Misztótfalusi Kis Miklós *Siralmas panaszával* rokon tartalmú éneket őrzött meg a volt Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába került *Aranka-gyűjtemény* is, amely jelenleg a KyÁLvt-ban van. Az 1699-ből, ismeretlen szerzőtől származó énekek címe: „Bokros Jaj Szó Kiáltás azaz Kolozsvár Városának szörnyű tűzzel való megégéséről szerzett Siralmas Jajjal tellyes Három Énekek, melyek között az két első énekek az másodszori égést, mely 1655 esztendőben Szent György Havának harmadik napján dél után; az harmadik pedig az 1697-dikben Pünköst Havának 6-ik napján véletlen és reménytelen történt égéseket példázzák. Kolosvárat anno 1699.” A harmadik ének szövegét megtaláljuk ezenkívül a *Mike-gyűjteményben* is, amelyet az AkKvt őriz.

A három éneket, amelyeknek még Aranka György adta a „Kolosvár siralmi” összefoglaló címet; az ItK (1939/49) közölte Perényi József hagyatékából, az ő 1916. évi átírása alapján. Az énekek egyikének sincs költői értéke, de történelmi szempontból jelentőségük nem elhanyagolható.

Kiadás:

Tótfalusi Kiss Miklós Siralmas panasz, 1697. (Kiad. Gyalui Farkas) Kv 1892. 22 l., 2 képpel.

Misztótfalusi Kis Miklós: *Siralmas panasz.* (Szijs Rezső: *Misztótfalusi Kis Miklós.* Bp 1943. 139–157.)

Siralmas panasz. (M. Tótfalusi Kis Miklós. Kiad. Tordai Zádor. B 1954. 45–66., 1 képpel.)

Misztótfalusi Kis Miklós: *Siralmas panasz.* 1697. = Bálint István János: *Kincses Kolozsvár.* I. Bp 1987. 207–213.

¹ Az első versszaknak meg van adva a dallama is, ami kétségtelenné teszi, hogy a *Siralmas panaszt* annak idején énekelték is. A *Könyörgő ének* élén szintén megtaláljuk azt a közismert verssort, amelynek dallamára ezt is énekelni lehetett.

Tájékoztatásul közöljük még a címlap verzóján olvasható mottószerű idézeteket:

Solt. 102:19. Írattassék meg ez a következő Nemzetségnek hasznára: hogy a megújított nép ditsérje az Urat.

Mát. 11 : 23. Te is, Kapernaum, ki az égig felmagasztaltattál, a pokolig levertetel: mert ha Sodomában azok az Isteni erők löttek volna, mellyek tebenned löttek, mind e mai napig megmaradott volna.

Solt. 50:3. Eljő a mi Istenünk és nem hallgat: megemésztő tűz vagy on öelőtte és ökönyüle erős forgószél:

Sid. 12 : 29. Mert a mi Urunk Istenünk megemésztő tűz.

² A helyes értelem: Isten elsüllyesztette a helyet, ahol oly sok bűnt követtek el.

³ Váradnak török kézre jutása után (1660).

⁴ Utalás a bibliára: Péter II. lev., 3. rész, 3. és köv. vers.

⁵ Vagyis: nyilván.

⁶ Utalás a Habsburg-hódítókra.

⁷ Azaz: vigyázz!

⁸ Innen kezdve példányunk két levelének kb. 2/3-a leszakadt. A hiányt pótolták, és a szöveget, feltehetően a XVIII. században, kézirással kiegészítették. E rész szöveghűségét F. Csanak Dóra volt szíves ellenőrizni az MTAKvt-ban levő példány alapján. Segítőkétségét e helyen is hálásan köszönjük.

⁹ Véletlenül, távolról sem.

¹⁰ Azaz: nem tudjuk elviselni.

VIII

Szakál Ferenc történeti feljegyzései

Szakál Ferenc tehetős kolozsvári polgár, aki 1692 és 1726 között többször is volt az asztalosok céhmestere. Ránk maradt feljegyzéseiben az 1698-tól 1718-ig terjedő két évtized eseményeiről, várostörténetéről nyújt értékes felvilágosítást. Az eredeti kéziratot az MTAKvt kézirattára őrzi.

Az 1847-ig ismeretlen feljegyzéseket „egy közrendű öreg polgár” mutatta meg Szilágyi Sándornak, aki azokat lemásolta. A másolatot édesapja, Szilágyi Ferenc az eredetivel összevetve több helyen kiigazította, majd a feljegyzéseket az ismeretlen kolozsvári polgárnak visszaadta. Szabó Károly és Szilágyi Sándor a „napló” szövegének közreadásakor, 1860-ban, az eredeti kéziratnak már nem tudott nyomára akadni. Ezért a köztudatban szinte napjainkig az a vélemény vált uralkodóvá, hogy az valahol lappang. (L. *Rákóczi Tükör* I. Bp 1973. 128.) Jakab Elek Kolozsvár történetének III. kötetében (179. 1. jegyz.) már 1888-ban jelezte, hogy az eredeti kézirat 1833-ban vétel útján az MTAKvt-ba került – Mi az eredetiről készült mikrofilm alapján közöljük a szöveget.

Szilágyi Sándor másolata jelenleg a KvEKvt Kézirattárában található: Ms 574. sz.

Kiadás:

Szakál Ferenc naplója 1698–1718. (Szabó Károly és Szilágyi Sándor kiad.). –*Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből.* II. Pest 1860, 35–7.6.

Szakál Ferenc naplója = Erdély öröksége. VII. Bp. é.n. 156–177. Ebből adja közre Bálint István János: *Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója.* Kincses Kolozsvár Bp. 1987. 217–220, 226–227, 234–257, 296–298.

Részletek olvashatók: *Rákóczi Tükör.* (Összeállította Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes) I. Bp 1973. 129–144.

¹ Következik tíz egymás alá írt, a szöveggel összefüggésben nem levő számadási tétel. Eredetileg a lap felső része üres volt, s ezért jegyezték fel oda, később, a kiadásokat.

² A nap helye üresen maradt.

³ Kiszakadt.

⁴ Az Óvár védelmét biztosító kőfal délkeleti sarokbástyája; alsó része ma is megvan.

⁵ Következik négy szó, melyek tintafolt miatt olvashatatlanok.

⁶ Négy sor törölve, s ezáltal a következő nagyon nehezen kiolvasható szavak úgyszólván értelmüket veszítették: „...kellétven pironkodni, mert jól tudják ők, micsoda el... volt neki... eleget. [?] tudok erről, de hát... Nekem in privato confidenter jóakaróm volt. Tőlem dezmat egyszer sem vett Monostoron.

⁷ A lap üresen maradt részén a Szentgyörgy-hegyi szőlő 1750. évi megművelésére fordított kiadások vannak feljegyezve.

⁸ Szakál a követet Poschióznak írja; Cserei szintén említést tesz az Erdélyen átutazó angol követről, akit helyesen Vilhelmusbáró Paget-nek nevez. Vö. *Cserei Mihály Históriaja 1662–1711.* (Toldy Ferenc kiad.) UNKvt 1/4 Pest 1852. 310. – A következő jegyzetek Csereivel kapcsolatos lapszámatalásai mind e kiadásra vonatkoznak.

⁹ Az Ausztria és Törökország között 1699. jan. 26-án létrejött karlócai béke megkötésében Paget angol követnek jelentős szerepe volt.

¹⁰ A Szamos és a Nádas vízvásztója; ma használatosabb a Fellegvár elnevezés.

¹¹ Az események elbeszélése zavaros; Szakál a kolozsvári őrőségnek az úgynevezett kurucok elleni kivonulását előbb aug. 15-re, majd nov. 10-re teszi. Ettől függetlenül, mivel 1702-ben Erdélyben nem lehet még szervezett kuruc csapatok jelenlétéről beszélni, csakis azokra a megmozdulásokra és fegyveres összetűzésekre kell gondolnunk, amelyek az 1703-ban kibontakozó harcok voltak a bevezetői. Kétségtelen, hogy a Habsburgokkal szembeni elégedetlenség Erdély különböző részein már 1702-ben kifejezésre jutott, hisz maga a Habsburg-párti Cserei mondja Históriajában (311.), hogy „ugyanakkor az egész országban rettenetes tolvaj hír futamodék, s mindenféle mind német, mind székely hadak ki is menének az erdőkre, de senkit nem találnak; kétségkívül a következő esztendőben támadott kuruczjárásnak előjárói valának azok a tolvajok, ha valahol lappangottanak”. A kurucok kifejezés (krucok formában) már az 1690-es évek előtt ismert és használatos Erdélyben. Vö. MHHSr XXXV. 99, passim.

¹² Az aug. 14-ével kapcsolatos eseményeket Szakál dec. 22. utánra sorolta be. Mi az időrendnek megfelelően tárgyaljuk a tör-

téteket. – Itt jegyezzük meg, hogy a következő bekezdésben már 1715-ös eseményekről történik említés; mi ezt a bekezdést is a megfelelő helyre iktattuk be.

¹³ Cserei részletesen szól Szilágysomlyó és Kővár ostromáról (322–323.) és a kurucok által történt elfoglalásáról. Szerinte Rabutin bosszúból küldte Somlyó város feldúlására a kolozsvári őrség egy részét. L. még: MHHSr XXXV. 363.

¹⁴ Cserei arról tájékoztat, hogy a kuruc ostromzáron keresztülhatolva, mintegy 2000 főnyi lovas élelmet és fegyvert vitt be Kővárba (323.).

¹⁵ A Cserei által is említett (321.) szentbenedeki csatára történik itt utalás. Vö. MHHSr XXXV. 365–366.

¹⁶ E néhány soros bekezdés szövege ki van húzva.

¹⁷ Szakál a gyulafehérvári csatát okt. 23–24-e tájára teszi. Szerinte az összeütközésből a labancok kerültek ki győztesen. Ezzel szemben Cserei úgy tudja (325.), hogy Guthi István, Rákóczi kapitánya, bár először vereséget szenvedett, erősítésekkel visszatérve Gyulafehérvárt meghódította. A közzétett forrásanyag tanúsága szerint a kurucok támadása Gyulafehérvár ellen okt. 18-a táján történt. Szilágyi István: *Adversáriák Csereihez*. ÚjMMúz 1855. I. 38.

¹⁸ Szakál a labancok és kurucok egyetlen összecsapásáról tud, amelyre Bonchidánál került sor. Cserei szerint (321–322.) a kurucok Orosz Pál vezérlete alatt előbb Bonchidánál verték szét a Thoroczkai István aranyosszéki főkapitány vezényelte csapatokat, majd pedig Apahidánál rohanták meg és vágták le egy részét a Kolozsvárról kivonult mintegy 700 főnyi labanc hadnak, amely mit sem tudott a kurucok néhány órával előbb kivívott győzelméről. Az eseményekről Szakállal egyezően számol be Czegei Wass György is (MHHSr XXXV. 369–370.).

¹⁹ A következő 7 szó ki van húzva.

²⁰ A latin szöveg szerint „A Thirheim-ezred alezredesét, Ludovicus de Gentischt elmozdították Kolozsvár katonai parancsnokának tisztéből; 1703. nov. 14-én egy bizonyos Kaltenplatt nevűt állítottak helyébe.” Czegei Wass György Arnoldus Jentisnek mondja a leváltott parancsnokot (MHHSr XXXV. 370.). A Kolozsváron állomásozó katonaság parancsnokának leváltása kétségtelenül összefügg a labancok bonchidai, illetve apahidai vereségével.

²¹ A labancok kiszorították Léváról az Ocskay vezetése alatt álló kuruc csapatokat Vö. *Magyarország története* (Szerk. H. Balázs Éva és Makkai László) Bp 1962. II. 339.

²² Üresen hagyott hely.

²³ Cserei úgy tudja (323.), hogy Kővár őrségét Teleki Mihály vette rá a kurucokhoz való átpártolásra. Parancsnokukat letartóztatva az őrség tagjai mindnyájan kurucokká lettek. Látszik jól, hogy Csereinek ez az állítása nem helytálló.

²⁴ Szakál a hajdani Segesvárszékből levő Holdvilágnál vívott csatára utal, amely szerinte jan. 27-én volt. A csata általánosan elfogadott időpontja jan. 28.

²⁵ Cserei részletesen leírja a csatavesztést (329.), amiben nagy

része volt az ütközet idején is részeg Guthi István ezereskapitány megfutamodásának. A Tordára futott kapitányt, felsőbb parancsra, Kaszás Pál ezereskapitány kivégeztette. L. még: MHHSr XXXV. 377, 378.

²⁶ Kolozsvár délkeleti részén, az ún. Trencsényi várán túl levő magasabb fekvésű terület, amelyet ma is Kövespad néven ismer a lakosság.

²⁷ Itt pecéért jelent.

²⁸ Az 1697-es nagy tűzvészről beszámol Cserei is (262–263.). L. még részletesebben Misztótfalusi Kis Miklós. *Siralmas panasztát*. (VII. forrás).

²⁹ Beszterce feladását Cserei is leírja (329–330.), anélkül azonban, hogy annak időpontját megjelölne; az eseményekről Vizaknai Bereczk György szintén megemlékezik (VI. forrás).

³⁰ A németeknek az ünnepekre több körülmény is alkalmat nyújtott. Amint a szövegből kitűnik, ilyen volt az osztrákok győzelme Höchstädtnél (1704. aug. 12.) az egyesített francia és bajor csapatok felett, valamint Heister császári tábornok sikeres dunántúli hadjárata a kurucok ellen.

³¹ Innen a szöveg végéig öt levél felső sarka leszakadt. A hiányzó szövegrészeket []-lel jelöltük.

³² A feljegyzés itt ismeretlen okból megszakad. A verzón, más kéz írásával, néhány kiadási feljegyzés található az 1750. és 1751. évből.

³³ Következik, más kéztől, egy kiadási feljegyzés 1750. febr. 4-ről. A levél verzóján részletek a szőlőben végzett tavaszi munkák: (kapálás, levelezés) kiadási elszámolásából.

³⁴ A következő néhány csonka mondatból álló feljegyzés az 1711. júl. 14-i események után következik. Mi az időrendet szem előtt tartva illesztettük helyükre e sorokat.

³⁵ A 26. levél verzóján egy harmadik kéztől származó, versbeszedett vallásos szöveg töredéke található.

³⁶ Szakál az itt elmondottakat az 1702. aug. 14-i események után iktatta be, feltehetően azért, mivel itt volt még üres hely. Mi tekintettel voltunk az időrendre, s ezért emeltük ki onnan a szöveget. Vö. 12. jegyz.

³⁷ Üresen maradt.

³⁸ A felső sarok jelentős része leszakadt. A ()-be tett szövegrészeket Szilágyi Sándor másolatából vettük át.

³⁹ A szöveg itt megszakad.